

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2013 | ÅRGÅNG 17

Bokförlaget THALES

SOM VI TIDIGARE annonserat övergår *Tidskrift för politisk filosofi* från och med detta nummer till att bli en ren nättidskrift. Utgivningstakten är även fortsättningsvis tre nummer per år; nr 2/2013 och 3/2013 publiceras relativt tätt inpå detta nummer.

I den första artikeln diskuterar Torbjörn Tännsjö frågan om hur man bäst definierar fascism, med utgångspunkt i Henrik Arnstads aktuella bok *Ålskade fascism*. En av de frågor som diskuteras är ifall politiska rörelser av Sverigedemokraternas sort bör klassificeras som fascistiska.

Bör lagen om hets mot folkgrupp ändras? Det anser Jan Tullberg, docent i ekonomi. Han argumenterar för att en lag om hets mot folkgrupp endast bör förbjuda det som vi i dagligt tal avser när vi använder ordet »hets», och inte rasistiska eller andra nedsettande uttalanden om grupper. En alltför vid tolkning av »hets» riskerar enligt Tullberg att hota yttrandefriheten.

I den tredje artikeln diskuterar Gustaf Östberg, professor emeritus i konstruktionsmaterial vid Lunds universitet, beslutsfattande vid riskbehandling. Han uppmärksammar bland annat svårigheten att fatta rimliga beslut i fall där sannolikheten för ett mycket negativt utfall är mycket låg.

Dessutom innehåller numret en intervju med Göran Duus-Otterström, docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Duus-Otterström berättar bland annat om sin forskning om personligt ansvar och rättvisa.

Niklas Olsson-Yaouzis, forskare i praktisk filosofi vid Stockholms universitet, recenserar utförligt *Oxford Handbook of Philosophy of Economics*. Olsson-Yaouzis framhåller att boken ger en god översikt över nya forskningsområden, men anser att den kritik som ibland riktats mot ekonomisk teori delvis hanteras på ett olyckligt sätt, då kritiker-
nas antologibidrag inte innehåller bemötanden av de invändningar som antologins redaktörer framfört mot dem i introduktionskapitlet.

Redaktionen

→ VAD ÄR FASCISM?

Torbjörn Tännsjö

HENRIK ARNSTADS BOK *Älskade fascism* erbjuder spännande läsning för den historiskt fåkunnige. Den ger en nyttig repetition av samtidshistorien med utgångspunkt i det fenomen författaren kallar fascism. Boken är medryckande och journalistiskt skriven. Den bygger inte på egen forskning utan på referat av vad författaren uppfattar som forskningsläget. Hur det förhåller sig med dess historiska akribi är jag inte rätt person att bedöma. Något jag emellertid tror mig kunna ha synpunkter på är själva begreppsbildningen. Det blir viktigt för författaren att slå fast vilka företeelser som är fascistiska (t. ex. Hitlers Nazityskland och Mussolinis Italien) och vilka som inte är det (t. ex. Francos Spanien och Pinochets Chile). Arnstad är mycket noga med att framhäva skillnader som dessa. Det är emellertid inte helt klart varför han tycker detta är så viktigt.

Frågan hur man bäst definierar fascism bör nog förstås på följande vis. Först bör vi ha ett syfte med definitionen (stipulationen). I relation till detta syfte kan vi avgöra vilken definition som är bäst. Tänker man så inser man nog att olika definitioner kan vara lämpliga för olika syften. Vilket är då Arnstads syfte? Jag är inte helt klar över detta.

Arnstad konstaterar att det finns åtminstone två vanliga användningar av ordet »fascism», dels som skällsord, dels som benämning på en bestämd ideologi. Jag får intrycket att vad han vill fånga är en bestämd ideologi. »Detta verk handlar om *fascism* som ideologi» skriver han, och fortsätter »Den fascistiska ideologin innefattar dussintals politiska rörelser som tysk nationalsocialism (nazism), italiensk fascism, spansk falangism, ungerska pilkorsare, finska Lappomän, rumänska legionärer och så vidare.» (s. 11)

Rent språkligt är detta svårt att ta till sig. På vilket sätt kan en ideologi »innefatta» en politisk rörelse? Jag förmodar att han menar att dessa rörelser hade ideologin ifråga.

Att klassificera rörelser efter de ideologier de bär på är ett kon-

ventionellt grepp i politisk diskurs. Socialisterna kännetecknas av att de vill socialisera produktionsmedlen, liberalerna av någon tanke om individens rättigheter gentemot staten o.s.v. Det är förstås viktigt att veta vilken ideologi en politisk rörelse omfattar. Vet man det kan man hyggligt förutsäga vad den kommer att göra, om den får makt, man kan bedöma dess framgångar med dess ideologiska mål som måttstock o.s.v. Vet man vad den vill kan man bedöma hur radikal förändring av samhället den åsyftar. Har den ingen tydlig ideologi över huvud taget kan man misstänka att den blott är ett verktyg i en individs eller grupp av individers populistiska strävan efter politisk makt. Om vi ser på detta sätt på de rörelser som vi brukar kalla, och som kallade sig själva, fascistiska, vilken var då deras ideologi? Hade de alls någon ideologi? På vilket sätt var i så fall denna ideologi gemensam och särskiljande för dem?

Arnstad lutar sig mot den brittiske forskaren Roger Griffin och väljer att se kärnan i den fascistiska ideologin som en »folklig ultranationalism inriktad på nationens återfödelse» (s. 40).

En fördel med detta synsätt, menar Arnstad, att vi inte behöver fördjupa oss i vad slags symbolik en rörelse använder, vad slags ledare den har o.s.v. Det innebär också att vi kan finna den på ställen vi inte väntat oss (utan trettitalets rekvisita).

Kanske kan det ligga ett värde i att på detta vis avgränsa fascismen. Av skäl jag ska återkomma till bör man nog i så fall inte bara se den fascistiska ideologin som en uppsättning åsikter, utan även inkludera för fascismen typiska *attityder*. Arnstad har emellertid svårt att själva hålla fast vid denna rent ideologiska definition. Varför är inte Franco fascist? Visst var han ultranationalist och visst ville han väl ett slags spansk återfödelse? Problemet blir att han snarare, enligt Arnstad, lutade sig mot traditionella konservativa grupper och att han främst styrde utifrån sin militära position. Han gjorde i praktiken upp med falangen, som obestridligen var inte bara fascistisk, utan också en fascistisk *massrörelse*. Jag får intrycket att Arnstad inte vill karaktärisera något som fascism uteslutande på ideologiska grunder. Han vill också lägga till något om organisationsformen. En rörelse är inte fascistisk om den inte uppträder som massrörelse.

Visst, så kan man också göra, men jag tror man då förlorar syftet med en renodlat ideologisk definition ur sikte. Var det inte för övrigt en sådan Arnstad eftersträvade?

Man kan ha andra motiv för att definiera fascism än tanken att fånga en ideologi, som förklarar fascisternas politiska åtgärder. Det finns en kommunistisk tradition av att snarare uppfatta fascismen i funktionella termer. Då Stalin sedan Hitler gripit makten i Tyskland insett sin blunder i bedömningen av utsikterna för revolution, proklamerades politiken om en folkfront riktad mot fascismen. Här sågs fascismen lite förenklat som vilket som helst brutalt och icke-demokratiskt politiskt system, som krossade arbetarrörelsen och försvarade monopolkapitalets makt (Georg Dimitrov skriver om detta i *Enhetens och folkfrontens problem*). Nazism och italiensk fascism lever förstas upp till denna karaktäristik, men det gör också Pinochets diktatur i Chile. Ideologiskt stod de emellertid långt ifrån varandra. Pinochets nyliberalism var något varken Hitler eller Mussolini hade kunnat föreställa sig. Den ideologiska och den kommunistiska fascismdefinitionen är avsedd att tjäna olika syften och passar också bra för respektive syfte. Det är emellertid värt att notera att även om fascismen enligt den kommunistiska terminologin var ett vanligt förekommande fenomen under mellankrigstiden, och kunde exemplifieras så sent som på 1970-talet med Pinochets Chile, så torde det vara svårt att finna exempel på detta slags fascism idag.

Låt oss därför hålla oss till tanken att fascism ska definieras i ideologiska termer. Vi ställs då också inför ett problem som Arnstad brottas med. Hur ska vi skilja mellan fascism och konservatism? Eller för den delen vissa typer av liberalism?

Jag tror vi på den här punkten måste vara mer noggranna än Arnstad förmår vara. Håller vi fast vid att varje ultranationalistisk rörelse, som vill den egna nationens återfödelse, är fascistisk, så bör vi för det första vara mera precisa i vårt tal om nationalism och »ultranationalism». Vi bör i själva verket skilja klart mellan två typer av nationalism. Den ena kan vi kalla liberal. Det är en föreställning om att varje nation har rätt till sin stat. Detta är en helt universell politisk hållning. Den omfattades, därav min beteckning på den, av

många som kallade sig liberaler under den period då nationalismen hade udden riktad mot imperier av olika slag (först i Europa, sedan i tredje världen).

En annan typ av nationalism, som jag har kallat konservativ, är snarare en känslomässig hållning, en sentimental identifikation med den egna nationen. Den utgör inte någon principiell åsikt. »Right or wrong, my country», som den ibland sammanfattas. Ofta med tillägget att den egna nationen äger unikt värdefulla – kanske t. o. m. rent metafysiska – egenskaper. Omfattar man detta slags nationalism vill man främja den *egna* nationens ställning i världen, punkt slut.

Det är denna känslomässiga nationalism, som vi bör inkludera i vår definition av fascismen, tror jag, om vi vill avgränsa en särskild och särskilt intressant politisk strömning. Kanske är den också vad som åsyftas med det oklara uttrycket »ultranationalism». Särskilt då den nationella känsla stegras till hysteriska höjder kan vi se »ultranationalismen» som ett typiskt inslag i fascismen. Och gärna då med tillägget att den egna nationen behöver i någon mening återupprättas. Jag återkommer nedan till hur vår tids främlingsfientliga partier ska karaktäriseras, och då särskilt Sverigedemokraterna. Klart är nog att vissa europeiska nyfascistiska partier är nationalistisk i den här angivna sentimentala meningen. Det är nog förklaringen till att de inte kunna upprätthålla någon gemensam politisk gruppering på europeisk nivå! Då de träffades fann de att de inte hade något gemensamt över huvud taget.

Det blir viktigt med denna definition att avgöra vilka som innefattas i den egna nationen. Här kan svaren variera. Genomgående är dock att ett engagemang för den egna nationen också kommer att innefatta en likgiltighet inför, eller kanske t. o. m. ett hat mot, »de andra». Avgränsningen kan alltså ske på olika grunder. En möjlig grund är den biologiska rasismen. Andra grunder är också möjliga. En annan fråga är vad det är som enligt fascisterna åter den egna nationen inifrån. Varför har den degenererat? Beror det på borgerlig demokrati, feminisering, civilisering på kulturens bekostnad, sociala välfärdsinstitutioner med förmodat vådlig inver-

kan på rasens motståndskraft, eller på invasion från människor av en främmande etnicitet eller religion? Fascismen kan med detta synsätt dyka upp i många väldigt olikartade former.

Kanske är det orättvist att, som jag nyss gjort och som jag också gjort i andra sammanhang, kalla denna nationalism konservativ. Det är ju högst oklart hur konservatismen ska uppfattas. Ett sätt att uppfatta den är som en attityd av försiktighet. Dess motsats är då radikalism. Konservatismen är i så fall helt ideologisk trolös. Den utmynnar i ett försvar för den rådande ordning, oavsett vilken denna är. Jag har skrivit och tänkt kring denna spännande form av konservatism i andra sammanhang (på svenska i boken *Konservatism*). I ordinär politisk debatt, åtminstone i vårt land, är det emellertid ovanligt att uppfatta konservatismen på det här sättet. Här är det vanligare att se den som ett försvar för en traditionell elit, ett försvar som inte väjer för radikalism, om det behövs, för att försvara eller återupprätta elitistiska institutioner man anser har ett särskilt värde. Men uppfattar vi konservatismen på det sättet blir det svårt, tror jag, att se någon klar ideologisk skillnad mellan konservatism och fascism. Fascismen blir bara en ideologisk *variant* av detta slags konservatism, där fokus ligger just på nationen (snarare än andra hävdvunna institutioner). Möjligen kan man, som jag tror Arnstad tänker men inte klart säger ut, uppfatta det som att detta slags konservatism övergår i fascism då den börjar marschera.

Jag uppfattar att bakom Arnstads projekt finns en önskan om att med stöd av historien kunna ringa in ideologin hos samtida rörelser som t.ex. Jobbik i Ungern, Fremskrittspartiet i Norge, eller Sverigedemokraterna i Sverige; det är viktigt för honom att kunna besvara frågan om de är fascistiska eller ej. Jag är inte helt klar över *varför* han tycker det är så viktigt att finna ett svar på den frågan, om det inte är p.g.a. en önskan att också använda ordet som skällsord (något han säkert bestämt skulle förneka). Arnstad lutar emellertid i boken mot ståndpunkten att Sverigedemokraterna, liksom åtskilliga andra högerextrema rörelser i Europa, verkligen är fascistiska. Detta till trots att de själva avvisar denna karaktäristik, och detta till trots att de bejakar den parlamentariska demokratin.

Jag känner mig inte övertygad. Om man tar Sverigedemokraterna på orden, och bedömer dem utifrån de programmatiska skrifter de producerar (och inte utifrån deras framfart med järnrör på stan), så har jag svårt att se att de skulle vara nationalister i den känslomässiga bemärkelse, som jag ovan hävdade bör inkluderas i definitionen av nazism (vad jag alltså tror åsyftas med Arnstads ord »ultranationalism«). Den nationalism de uttrycker är i stället ett slags principiell hållning med innebörden att varje nation har rätt till sin »egen« stat. De hejar inte bara på ett Sverige för svenskar, de försvarar t. ex. Israels rätt att existera som judisk stat. Här tror jag de skiljer sig från t.ex. Jobbik i Ungern. Det kan vara farligt att skära alla populistiska rörelser på högerkanten över en kam.

Så här skriver man i sitt principprogram:

Sverigedemokraternas nationalism är universell i den bemärkelsen att vi tillerkänner alla nationer i världen samma grundläggande frihet och samma rättigheter som vi kräver för vår egen nation.

Är de då inte rasister? Det tycks inte vara avgörande för om de är fascister. Jag tror också det är tveksamt att karaktärisera dem så. Det är åter något de förnekar. Arnstad för ett besynnerligt resonemang om »kulturbiologi«. Det är en tanke om att kulturer finns nedärvda i människors gener. Därmed blir » ... även invandrarens barn, barnbarn och barnbarnsbarn ... genetiska bärare av den »främmande« kulturen» (s. 360). Kanske är kulturbiologin en lära som försvarats av någon samtida tänkare, men några belegg för detta ger inte Arnstad. Klart är väl också att detta slags kulturbiologi avvisas av Sverigedemokraterna (som ser på internationell adoption som ett sätt att från födelsen introducera människor av »främmande« bakgrund i genuin svenskhet).

Men också Sverigedemokraternas »liberala« nationalism är förstås en hållning som innebär att invandring ses som ett hot; invandring ses som ett hot mot den svenska kulturen. Islam ses som ett hot mot en traditionell kristen svensk värdegrund. Sverige bör bevaras svenskt.

Här finns emellertid utrymme för en intressant vacklan i de sverigedemokratiska leden. Vissa vill verkligen betona det traditionellt kristna arvet. De är abortmotståndare och har en konservativ syn på könsroller (här finns ingen konflikt mellan kristendom och islam). De vill överta Kristdemokraternas till synes snart vakanta plats i svensk politik. Andra, som influerats av Geert Wilders nederländska exempel, ser islam som ett hot mot homosexuellas och kvinnors nyvunna rättigheter, typiska för den samtida svenska kulturen. Här är det inte lätt för Jimmie Åkesson att veta på vilket ben han ska stå.

Vad jag nu skriver om nationalismen utesluter inte att det finns fascister bland Sverigedemokraternas väljare, eller ens att det finns fascister i deras medlemsled, men jag tror ändå det är klokt, i det politiska samtalet, att snarare bedöma partier efter de åsikter de faktiskt uttrycker än de åsikter vi tror oss ha rätt att tillskriva dem på andra grunder.

Varför är det så viktigt att ta Sverigedemokraterna på orden? Det avgörande skälet är att också orden de yttrar, de åsikter de verkligen förbinder sig till, är problematiska. Om vi inte svarar dem i sak, utan försöker fula ut dem med hänvisning till att de skulle vara rasister och fascister (d. v. s. omfatta en principiös och hysteriskt sentimental nationalism), alltsammans sådant som de förnekar, så glider deras uttalade argument ur vårt grepp. Visst, det kan vara svårare att bemöta dem i sak än med demagogi, men med tanke på de långsiktiga effekterna tror jag att saklighet är det förhållningssätt vi bör anlägga. Mot deras på etnicitet baserade (principiella) nationalism och därmed tillhörande invandrarfientlighet bör vi ställa – och försvara – sekulära, kosmopolitiska och mångkulturella ideal, just sådana som Sverigedemokraterna *uttryckligen* föraktar.

→

Torbjörn Tännsjö är professor i praktisk filosofi vid Filosofiska institutionen, Stockholms universitet.

VAD ÄR FASCISM?

Referenser

- HENRIK ARNSTAD (2013) *Älskade fascism. De svartbruna rörelsernas ideologi och historia*, Stockholm: Norstedts.
- GEORGI DIMITROV (1939/1971) *Enhetens och folkfrontens problem*, Stockholm: Arbetarkultur.
- TORBJÖRN TÄNNSJÖ (2001) *Konservatism*, Stockholm: Bilda förlag.

I EN DEMOKRATI BÖR lagar som begränsar yttrandefriheten granskas noga. Finns det rimliga skäl för lagens existens? Denna artikel utsätter lagen »Hets mot folkgrupp» för prövande reflektion och hävdar att den brister i en lång rad hänseenden och att den därför bör ersättas av en helt annorlunda lag. Fokus ligger inte på de juridiska aspekterna utan på det intellektuella och filosofiska rättfärdigandet. En startpunkt kan vara att återge lagens lydelse:

Den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids hotar eller *uttrycker missaktning* [min kursivering] för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller om brottet är ringa till böter. Är brottet grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. (Brottsbalken 16 kapitlet, § 8, Lag 2002:800).

En första frågeställning är innebörden av begreppet »hets». Ett centralt argument för att förbjuda hets finns hos John Stuart Mill i hans klassiska skrift *Om friheten* (1859). Mill skiljer strikt mellan åsikten i sig och att framföra åsikten i en situation som kan leda till våld och exemplifierar med en spannmålshandlare som höjer sina priser. Kunderna har full rätt att kritisera och protestera mot detta beslut. Begränsningar i denna rätt inträder först vid en demonstration utanför spannmålshandlarens hem, om det då föreligger en risk att folkmassan attackerar huset och dess innevånare. I en sådan situation finns legitima krav på retorisk återhållsamhet. Det finns en tröskel att ta till våld och om de potentiella våldsutövarna eggas så blir det lättare för dem att ta detta steg. Även konsekventa förespråkare av yttrandefrihet kan se det som rimligt att förbjuda hets; att i en dramatisk situation hetsa en annan person att misshandla någon är i det närmaste likställt med att själv delta i misshandeln.

Hets är därför inte i första hand att uttrycka en åsikt, utan att uppmuntra till våldsbrott. Mills syn på hets förefaller överensstämma med ordets användning samt rättfärdigar en selektiv inskränkning av yttrandefriheten.

De flesta kan förmodligen också anse det rimligt att kriminalisera »hot» om man med detta avser hot om våld. Många hot om våld hör till den kriminella världen. Att förbjuda det är knappast kontroversiellt, men också hot om våld i politiska sammanhang är mer att se som en halv våldshandling snarare än endast ett uttryck för ogillande.

Det finns en rimlighet i förbud av hets och hot. Men är inte ett förbud mot att uttrycka »missaktning» väsensskilt? Framstår det inte som såväl extremt som närmast löjeväckande? Skall vi konversera som viktorianska aristokrater där en invändning markeras med ett höjt ögonbryn? Det finns förespråkare för att meningsutbyten skall ske i en empatisk dialog, inte i en mer konfronterande debatt, men det är ett långt steg att gå från en sådan preferens till att förbjuda annan diskussion. Det är rimligtvis så att en konfrontativ debatt i många situationer är den metod som bäst kan blottställa missuppfattningar, tankehop och hyckleri.

Lagens terminologi väcker misstankar om att en grumlig tanke ligger bakom. Lagtexten förbjuder två mycket disparata handlingar, »hot» och »missaktning», men detta rubriceras med ett tredje och helt nytt koncept, »hets». Det begreppet kan inte ses som ett sammanfattande begrepp för de två andra. Lagen förefaller inte genomtänkt eller så är den skriven på ett avsiktligt otydligt och direkt vilseledande sätt. Ett förbud att »uttrycka missaktning» kan inte beskrivas på annat sätt än som en inskränkning av yttrandefriheten. Målet är uppenbart att förbjuda mycket mer än de halva våldshandlingar som åsyftas i hot och hets; förbudet mot missaktning bäddas in tillsammans med andra icke-kontroversiella förbud.

Förbudet begränsas dock till ett visst sammanhang (mot folkgrupp), så frågan är hur stor denna inskränkning i yttrandefriheten blir. En möjlighet att belysa den svenska lagen

är att göra en jämförelse med en lag som har diskuterats i den internationella debatten. Artikel 301 i turkiska brottsbalken förbjuder förolämpning av turkiskhet («Insult of Turkishness»).

Artikel 301 – Att förolämpa turkiskhet och den svenska hetslagen
 LIKSOM DEN SVENSKA lagen har den turkiska som syfte att förbjuda viss etniskt känslig kritik. Det förefaller rimligt att det finns många uttalanden som kan fällas för att de »uttrycker missaktning mot turkiskhet», enligt det svenska förbudet, men inte är så negativa att de kan klassas som »förolämpning av turkiskhet». Den turkiska förbudsgränsen framstår därför som liberalare. En andra dimension är straffsatserna för överträdelserna. I den jämförelsen framstår de turkiska straffsatserna som något mildare än de svenska – tre istället för fyra år som maximalt straff.

En tredje jämförelse mellan de två lagreglerna är i vilken grad de är transparenta och ärligt beskriver vad de förbjuder. Den svenska paragrafens rubricering hävdar, som redan påtalats, en helt annan grund för förbudet än vad som faktiskt förbjuds i lagen. Förbudet begränsas inte till situationer med hets enligt ordets betydelse i svenska språket. Rimligtvis utnyttjas ett inarbetat negativt ord för att ge legitimitet åt ett förbud som annars skulle framstå som demokratiskt tvivelaktigt. Det turkiska »förolämpa» är rättvisande, den svenska kombinationen av »hets» i rubriken och två andra, »hot» och »uttrycker missaktning», i själva texten är det inte.

Hur viktig är då den svenska manipulationen med ord? Den mindre farhågan är att den undergräver lagarnas legitimitet. Med risk för protester dristar jag mig till att kritisera juristers benägenhet att använda ett dubbelspråk; genom uttrycket »i lagens mening» kan ord ges nya betydelser. När man skulle skärpa regler mot sex med minderåriga gjordes detta genom att definiera handlingen som våldtäkt. Frågan väcks om man anser att folkligt stöd saknas för hårdare straff för sex med minderårig och att en vilseledande rubricering som »våldtäkt» är en smart manipulativ lösning för att få den straffskärpning man anser motiverad. »Ändamålet helgar medlen» är dock en högst problematisk policy. Det tycks

mig rimligt att tilltron till rättssamhället skadas om ändringar genomförs i falskskyltade former istället för öppet och med redovisade argument.

En ytterligare farhåga är att förbudet är dåligt i sig, inte endast infört med en oärlig metod. En regim som vill förbjuda demonstrationer som saknar polistillstånd introducerar inte sannolikt en »lag mot demonstrationer» utan utformningen kan förväntas bli »Lag om upplopp» som förbjuder: »Upplopp med våld och skadegörelse, samt demonstrationer som saknar polistillstånd». Mer än misstankens hermeneutik talar för att det inte är förbudet mot det grova brottet som förtjänar uppmärksamhet, utan förbudet mot det ringa. Det finns ingen skyldighet att utgå från att en demokratisk regim agerar i god tro med goda avsikter.

Offergruppklassning

EN YTTERLIGARE SKILLNAD mellan de två paragraferna är att den turkiska är etnocentrisk, medan den svenska kan beskrivas med den franske filosofen Pascal Bruckners ord som »västerländsk masochism». Den turkiska avser att skydda den etniska majoritetsgruppen, men förbjuder inte förolämpning av minoriteter, t. ex. kurder. Den svenska lagen förbjuder i princip missaktning av såväl minoritet som majoritet, men i praktiken är den inte ett förbud mot uttryck av missaktning mot svenskar, utan bara mot missaktning av turkar och kurder. Den tolkningen har drivits av Justitiekanslern som är exklusiv åklagare i denna typ av mål. Lagen är asymmetrisk liksom den turkiska, men det kan ses som anmärkningsvärt i en demokrati att i en strävan att skydda olika folkgrupper förbise att den egna folkgruppen kan missaktas. Endast minoriteter klassificeras som potentiella missaktningsoffer medan majoriteten exklusivt klassificeras som potentiellt missaktande. En kurd eller turk som uttrycker stark missaktning mot den andra gruppen anses inte bedriva hets mot folkgrupp då båda grupperna är offerklassade, medan en svensk kan fällas för samma yttrande eftersom han hör till en misstänktklassad grupp, majoriteten. Vissa uttalanden gjorda av Brottsförebyggande Rådet nämner att svenskar

kan vara offer för hatbrott och invandrare kan vara förövare (mot svenskar och mot andra invandrare). Men det synsättet sätter marginella spår i hat- och hetsstatistiken. Statsministern stöder en asymmetrisk tillämpning av lagen på invandrare och svenskar. Enligt Reinfeldt är Hetslagen endast till för »skyddsvärda» grupper, och svenskar är inte en sådan grupp (Reinfeldt 2010). I många länder skulle ett sådant uttalande vara sensationellt, men i Sverige accepteras det.

Invandrarnas kriminalitet mot svenskar antas sakna en främlingsfientlig komponent, medan ett sådant motiv inläses i brotten där rollerna är de motsatta. Bengt Westerbergs utredning (SOU 2012: 74) om främlingsfientlighet visar sin bias redan i titeln: »Främlingsfientligheten inom oss». »Oss» syftar inte på något allmänt mänskligt fenomen, utan ses som en speciell åkomma hos ett mindre »oss», svenskar, som »de andra» av något utsagt skäl inte har i sin syn på personer som är »de andra» ur ett omvänt perspektiv. Författaren antar implicit att främlingsfientlighet är »invandrarfientlighet», medan »svenskfientlighet» inte existerar i utredarens tankesfär.

Den tillämpade rättspraxisen av hets- och hatlagarna, liksom befolkningens uppfattning om förbudets art, baseras på en strikt uppdelning i offer- och förövargrupper. Principiellt och officiellt säger sig statsmakten verka mot stereotypa uppfattningar och diskriminering, men här visar man på stereotypa föreställningar som inte kan klassas som ett vardagsmisstag, utan en manifest systematisk asymmetri till svenskars nackdel.

Antalet processer i såväl Turkiet som Sverige är begränsat, men lagarna verkar ändå som en restriktion på det intellektuella klimatet och ett potentiellt eskalerande hot från statsmakten mot yttrandefriheten. Flera framstående turkiska intellektuella, exempelvis nobelpristagaren Orhan Pamuk, har både kritiserat lagen och åtalats för brott mot den, medan motsvarande lag i Sverige i högre grad accepteras av såväl de intellektuella som gemene man. Knappast någon kritik framförs mot dess utformning och existens. Den svenska inskränkningen av yttrandefriheten har

inte heller väckt någon internationell uppmärksamhet. En konkret jämförelse är att Pamuk fälldes för publikationer om folkmordet på armenier och dömdes till böter på 25 000 kr (DN 2011). En person i Bunkeflostrand fick böta 100 dagsböter, ca 50 000 kr, för att ha skickat ett privat brev till en lokal politiker och klagat på att en afghansk familj lokaliserats till hans bostadsområde (DN 2005).

Det är svårt att undvika slutsatsen att den svenska lagen är betydligt mer antiliberal än den turkiska lagen. Till bilden hör att den turkiska lagen dessutom har liberaliserats genom att förbudet 2008 begränsades till »Insult of the Turkish Nation» istället för det vidare begreppet »Turkishness».

Den franska nationalförsamlingens beslut att försöka kriminalisera förnekanden av det turkiska folkmordet på armenier tycks märkligare än den turkiska lagen. Turkarna har ännu inte gjort upp med historien. Fransmännen har inga sådana skäl, endast en empatisk och principlös attityd som är antidemokratisk på ett mer omotiverat sätt än den turkiska. Armenier skall inte bara ha rätt att diskutera folkmord, de skall också skyddas mot alla som har invändningar mot deras status av att vara offer. Franska politiker tycks ha liknande bevekelsegrunder som de svenska.

Vem är offer?

SYNEN PÅ MAJORITET och minoritet tycks mig missriktad på flera sätt. En turk är inte nödvändigtvis i minoritet i Sverige och i majoritet i Turkiet. Det centrala är inte majoritetsförhållandet i landet utan i den konkreta situationen. Det kan vara en turk mot åtta kurder i Turkiet och en svensk mot åtta turkar i Sverige. Personer i majoriteten vid dispyten är de som kan hetsa sina kamrater till våld och bidra till en misshandel utan att själva slå eller sparka.

För den som blir sparkad är grupptillhörighet av ringa intresse. En person kan vara tjock, turk och homosexuell. Misshandeln blir enligt min mening inte mindre allvarlig för att personen hånas som »fettot» istället för att vara homosexuell eller turk. Det är däremot troligt att det finns mindre gruppegocentricitet bland överviktiga, så de blir därför jämförelsevis mindre upprörda över misshandeln.

Men det förefaller problematiskt att rättfärdiga en bedömning av misshandeln ur ett tidningsläsarperspektiv. Det är realistiskt att förvänta att preferenser för »egna» grupper spelar en viktig roll för tidningsläsarnas engagemang, men det tycks mig fel att fästa vikt vid detta i samhällets rättskipning. Att se mindre allvarligt på våld mot individer som hör till icke-egocentriska grupper tycks mig vara att införa en socialt destruktiv policy.

Men myndigheternas syn differentierar inte bara mellan olika grupphänsyn, utan grundsynen är att det just är gruppen, inte den misshandlade individen, som lagstiftningen slår vakt om. Att denne turk misshandlas anses oviktigt, utan istället är det just de tidningsläsande turkarna, som inte blivit misshandlade, som står i centrum. Brottet »missaktning» anses riktad mot hela kollektivet. Eftersom överviktiga inte klassas som folkgrupp så har de ingen speciell identitet som kränkts genom denna misshandel. De överviktiga kan privat känna mer eller mindre empati, men de anses inte vara ett kollektiv som utsatts för ett brott. Min rekommendation är inte att också överviktiga skall bli ett omhuldat kollektiv, utan ifrågasätter om instiftandet av ett kränkt kollektiv, eller en brist på ett sådant kollektiv, har någon moralisk relevans.

Hets mot individer med och utan kränkt grupp

TILL NÖDS KAN man tänka sig ett resonemang enligt nedan som i någon mån skulle kunna rättfärdiga att bedöma grupphets som värre än hets riktad mot enskilda individer. Jag tänker mig att brott kan straffas antingen enligt en rättvisesyn, exempelvis en Kantiansk eller Talionprincipen (öga för öga, tand för tand), eller enligt en mildare taxa som avser att vara brottsförebyggande och rehabiliterande. Historiskt har straffen varit strängare än Talionprincipen, men idag finns det påföljder vilka kan uppfattas som att det föreligger »straffrabatt» i förhållande till straff enligt en mer strikt rättvisesyn. Den mildheten kan väcka stark opposition i vissa situationer. Våld mellan exempelvis katoliker och protestanter på Irland kan väcka starkare reaktioner än våld inom respektive grupp. En inomgruppsvåldtäkt kan bestraffas med säg tre års fängelse, men

en mellangruppsvåldtäkt kräver sex år för att inte locka till kompletterande utomrättslig straffutmätning. För att undvika hämndcirklar och eskalerande våld mellan grupperna kan myndigheterna besluta sig för att vara extra observanta och straffutkrävande. Förutom straffsatserna tarvas snabba ingripanden och straffutmätning för att undvika en privatisering av rättvisan. Hetsande tal blir också mer skadligt då lyssnarna är lättantändliga för uppviglande retorik. I en sådan preventiv offensiv mot gruppvåld kan det vara rimligt att också reglerna för hets blir striktare.

Argumentet för en sådan särbedömning är *inte* att det är synd om en eller båda grupperna, utan att de är extra aggressiva och inte nöjer sig med normal rättslig hantering. De grupper som enligt min uppfattning ligger närmast till hands för restriktioner av hets är fotbollssupportrar – tonen kan här behöva dämpas för att minska risken för urartning. Självklart skall myndigheterna inte diskriminera en supportergrupp jämfört med en annan, utan tillämpa symmetriska regler. En sådan speciellt restriktiv lagstiftning är dock mer att se som ett halvt undantagstillstånd än en permanent lösning. Detta resonemang mot grupphets är knappast i linje med det förmodade resonemanget bakom lagstiftningen.

Vidgad kriminalisering 1

KRIMINALISERINGEN HAR EXPANDERAT på en rad olika sätt. Det mest synliga är att begreppet »folkgrupp» successivt tänjts ut. I lagens första version var grunden ras och etnicitet, sedan blev också olika »trosbekännelser» folkgrupper, och i den senaste utvidgningen 2003 är »sexuell läggning» också folkgruppsbestämmande. Det tycks realistiskt att förvänta sig en uppdelning av befolkningen i ytterligare grupper.

Lagens omfattning har expanderat också i ett annat, än viktigare, hänseende. Den började med att kriminalisera »hotas, förtalas eller smädas». Men redan i utredningen till lagen SOU 1968:68 presenterades en plan på en glidning så att förbudet successivt skulle öka i omfattning: »Innebörden av ordet smädelse kan tänkas att med tiden undergå förändringar. I den mån ogillandet av rasdiskrimi-

nering växer i kraft i samhället lär rättspraxis bli alltmer benägen att som smädelse bedöma yttringar av ringaktning»; »Genom att ändra regeln om hets mot folkgrupp så att föremålet för hot etc. inte begränsas på nämnda sätt utan i stället vidgas [...] skulle straffbarhet kunna inträda även om objektet för den brottsliga handlingen är mer allmänt. Det skulle vara tillräckligt om t.ex. en viss ras eller folkgrupp med viss hudfärg prisas [...]»; »Även ett kollektiv av raser eller folkgrupper skulle kunna vara föremål för brottslig handling» (Milld 2010).

Steget från ett förbud mot smädelse till ett förbud mot att uttrycka ringaktning togs också formellt av lagstiftarna enligt denna plan. Det förefaller inte omotiverat pessimistiskt att tro att glidningen i lagen kommer att följas av en glidning i tillämpningen och alltmer kommer att kunna ses som att uttrycka ringaktning. Nylander (1999) noterar hur lagen och rättspraxis utvecklats i alltmer antiliberalt riktning.

I vissa länder med komplicerad skattelagstiftning kan man i praktiken anklaga varje obekvämt person för en rad olika försummelser. Finns det en klausul om att en politisk kandidat skall vara lika fri från misstankar som Caesars hustru så kan den personen exkluderas från valbarhet. En anklagad i Sverige kan hamna i en liknande position; åklagaren behöver bara bevisa en trivialitet, att den åtalade har uttalat missaktning. Detta kan vara lätt att bevisa och domen *guilty as charged* är inte orimlig. Offret får inte ens äran att fällas för ett dramatiskt brott med diskutabel bevisning, utan i en trivial hänsynsfråga.

Vidgad kriminalisering 2

FÖR ATT KLASSAS som hets ställer lagen ett krav på spridning av budskapet – det måste finnas några mottagare som hetsas upp. Förbudet i lagen gäller endast mot »uttalande eller i annat meddelande som sprids». I flera uppmärksammade fall är det dock inte den anklagade utan hans angivare som stått för spridningen. En lokalpolitiker som fått ett privat brev har anmält det som hets och därigenom anses brevet spritt. Politikern gör inte denna »spridning»

i syfte att hetsa mot sig själv och sina uppfattningar, utan gör så i hopp om att själv framstå i god dager, näpsa kritikern och vara »androm till varnagel». Lagen stipulerar att spridningen inte behöver ske omedelbart: »Meddelandet behöver [...] ej rikta sig omedelbart till en större krets. Enligt förslaget är det nämligen tillräckligt om meddelandet sprids bland allmänheten». Gällande tolkning är att spridningskravet anses uppfyllt fast det inte är den misstänkte som utfört denna nödvändiga del för att handlingen eventuellt kan vara ett brott. Detta betyder att lagens anda inte gäller, utan ett kryphål etablerats som upphäver en viktig begränsningsregel. Konsekvensen är att spridningskravet i realiteten är avskaffat fast det formellt står i lagen.

Det tycks mig orimligt att man kan anses förtala eller hetsa en annan person mot sig själv och sina åsikter, det kan inte kallas annat än att kritisera. Följden är att varje privat åsikt som är dokumenterad kan bli tolkad som en offentlig kampanj om den kritiserade anser att det är till egen fördel att porträttera sig som utsatt för en sådan. Yttrandefriheten minskar och varje person måste hålla tand för tunga för att inte kriminaliseras av överhetens förbudsiver.

FN har en lång historia av motstånd mot yttrandefrihet. Ett av de senare fallen är ett ställningstagande för att blasfemi skall förbjudas. Svenska myndigheter hänvisar ofta till en FN konvention 1965 mot rasism som uppmanar alla staters regeringar »att vidta varje nödvändig åtgärd». Diktaturerna i tredje världen passade på att kritisera väst för att inte vara tillräckligt repressiva i sin inrikespolitik. Vad är det då som man skall ta sig an med hårdhandskarna? I en postmodernistisk värld har »rasism» expanderat till vardagsrasism och kulturrasism. Den slutgiltiga intellektuella kapitulationen för flummighet och subjektivitet togs av den engelske utredaren Macpherson som skulle vägleda den brittiska polisen till krafttag mot »rasistiska incidenter». Det uppdraget krävde en definition av begreppet och fick följande formulering: »It [racist incident] will now encompass any incident which is perceived to be racist by the victim or any other person». Den svenska debatten om negerbollar, den tecknade figuren Lilla Hjärtat, Tintin i Kongo och Tintin i Kul-

turhuset illustrerar att den svenska situationen liknar den engelska. Det föreligger ett växande problem när en definition blir allt vidare och benägenheten att kriminalisera behålls eller ökar. Principiellt är det svenska etablissemanget redo att införa en mer repressiv lagstiftning. Den gängse inställningen i olika utredningar är att det behövs »en skärpning och ett närmande till FN-konventionen».

Empirisk kritik

DE DOMAR SOM fattats enligt lagen om hets mot folkgrupp finns att tillgå på www.lagen.nu/dom. Min bedömning efter en genomgång av en rad fall är att inte en enda dom är angelägen; man dömer marginella grupper för diskutabla överträdelser. En person som tryckt om en förbjuden skrift från 1936 döms till 6 månaders fängelse, andra har skickat brev till någon lokalpolitiker, några ungdomar lägger flygblad som varnar för homosexualitet i en skolas elevskåp, en mindre grupp ser en nazistisk film, men då publiken fick ställa frågor blev mötet inte klassat som filmvisning med meddelarskydd, utan som föredrag, och föredragshållaren dömdes till 1 månads fängelse. Den mest kända processen är den mot pastor Åke Green som i en predikan varnat för »sexuella abnormiteter» som otukt, gosseskändning, tidelag, hor och homosexualitet (lagen.nu/dom/nja/2005s805). Man kan ha många synpunkter på detta, men predikan slutade inte med hetsande uppmaningar till kyrkosebökarna att göra processen kort med syndarna. Uppmaningen var: »Vi får aldrig tänka att vissa människor på grund av sitt syndiga liv skulle hamna utanför nåden. Paulus säger om sig själv att han var den främste av alla syndare, men att han mötte ett överflöd av nåd och barmhärtighet» (Green 2005). Pastorn har rimligtvis uttryckt ringaktning av homosexuella, men inte hetsat mot dem. Pastorn skulle dock ha fällts enligt Hetslagen om endast den hade tillämpats, men rätten friade därför att den anpassade sig till Europakonventionen som är liberalare än den svenska lagstiftningen.

Inget av dessa fall kan rimligtvis åberopas som samhällsfara eller allvarligt övergrepp mot någon person. Däremot är lagen själv ett väsentligt hot. Både synen på hets och på folkgrupp är förvirrad,

men funktionell för en strävan från myndigheterna att förhindra kritik av den förda politiken genom att sätta restriktioner för yttrandefriheten. Medlen behöver inte vara massivt polisiära utan kan institutionaliseras och internaliseras som självcensur. Den som har idéer som myndigheterna anser vara misshagliga pressas till tystnad och anpassning; i en konsensusorienterad kultur är detta en väsentlig risk. Till bilden hör inte bara de fall som JK valt att ta till domstol, utan det mycket större antal som anmälts, drygt 100 anmälningar och 2 rättsfall per år. Redan en anmälan kan ha en repressiv effekt, speciellt om det potentiella brottet demoniseras till något ondskefullt och samhällsfarligt.

En eventuell diktatur i Sverige skulle inte behöva införa någon radikalt annorlunda lagstiftning för att eliminera yttrandefriheten. Kriminalisering av »uttrycker missaktning» räcker mer än väl; det enda som krävs är marginella justeringar av det redan flytande folkgruppsbegreppet. Vad är en regering om inte en samling representanter för olika grupper? Kritiken mot representanterna och deras politik kan lätt omtolkas till ett angrepp på de grupper de tillhör och anser sig representera.

Ett konstruktivt förslag – »hets av folkhop»

HETSLAGSTIFTNINGEN BÖR ÅTERGÅ till att förbjuda just hets och inte förbjuda vissa åsikter och vissa grupper. Det tarvas en lagstiftning som förstår hetsproblematiken. Lagen om »hets mot folkgrupp» bör ersättas av en lag mot »hets av folkhop» riktad mot den eller de som hetsande uppmanar några sympatiserande personer att våldsamt angripa andra; genom hetsen främjas en våldshandling som annars kanske inte skulle bli av. Diskussioner och kontroverser mellan enskilda personer är väsensskild och saknar gruppdynamikens kraft. Det är inte diskussionen eller olika åsikter som skall strypas, utan inflödet av aggressiv retorik när irritation, indignation och hat riskerar att ta överhand.

Att vara tolerant är att acceptera åsikter man *inte* respekterar utan ser som destruktiva. Inte ens en diktator är intolerant mot de åsikter han respekterar, och även den mest inskränkte anser sig vara

öppen för konstruktiv kritik. Tolerans handlar om åsikter som man inte respekterar. Det är inte konstruktivt att skydda människor från åsikter de inte respekterar, och att uppmuntra deras förtrytelse när de hör saker de inte gillar att höra; kanske är detta just de åsikterna de behöver höra? En preventiv åtgärd mot hatreaktioner är att träna de intoleranta i att bli ifrågasatta utan att bli indignerade. Anklagelserna för intolerans och kriminalisering av personer som uttrycker missaktning är uttryck för brist på respekt för yttrandefriheten. Hetslagen är emot vissa idéer och ordval – inte mot hets – och lagstiftarna visar inte någon omtanke om tolerans, tvärtom är lagen en manifestation av intolerans som bedrivs under kamouflerade former.

→

Jan Tullberg är docent i ekonomi.

Referenser

- Artikel 301, Turkiska brottsbalken, »Insult of Turkishness» och »Insult of the Turkish Nation», *Wikipedia*: [http://en.wikipedia.org/wiki/Article_301_\(Turkish_Penal_Code\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Article_301_(Turkish_Penal_Code)).
- Dagens Nyheter* (2011) »Orhan Pamuk döms till skadestånd», 28 mars 2011.
- Dagens Nyheter* (2005) »Polisbefäl åtalas för rasismmejl till politiker», 25 september 2005.
- Domslut enligt Hetslagen: www.lagen.nu/dom.
- GREEN, ÅKE (2005) Predikan återgiven i sin helhet i *Dagens Nyheter*, 21 januari 2005.
- Lagen mot hets mot folkgrupp, *Brottsbalken* 16 kapitlet, 8 §, Lag 2002:800.
- MACPHERSON, WILLIAM (1999) »Macpherson Report», Sammanfattning i *The Guardian*, 24 februari 1999.
- MILL, JOHN STUART (1859/1967) *Om friheten*, Stockholm: Natur och kultur.
- MILLD, JAN (2010) *Vitbok*, kapitel 10 avsnitt F: www.vitbok.se.
- NYCANDER, SVANTE (1999) »Några aspekter på hets mot folkgrupp»: <http://www.svante-nycander.se/arkivet/Sterzel.htm>.
- SOU 1968: 68, »Lagstiftning mot rasdiskriminering».
- SOU 2012: 74, »Främlingsfientligheten inom oss», Bengt Westerberg. Finns på www.regeringen.se/sb/d/15547.
- REINFELDT, FREDRIK. 2010. Svar i riksdagen på fråga om Hetslagen den 9 december.

Syfte och omfattning¹

DENNA ESSÄ ANSLUTER till en tidigare något liknande utläggning rörande »vanlig tillfällig dumhet».² Båda grundar sig på mer eller mindre systematiska iakttagelser av människors inte sällan anmärkningsvärda beteenden när de står inför viktiga avgöranden för dem själva eller deras omgivningar. Bland annat gäller detta bedömning och beslutsfattande vid riskhantering.

Syftet är i första hand att påvisa och om möjligt klargöra vanskligheter i tänkandet när man inte utan vidare kan begränsa sina ställningstaganden till att omfatta endast det rationellt objektiva och logiska i sammanhanget i fråga. Målet har emellertid inte satts så högt som att utveckla ett enkelt regelverk för beslutsfattande vid otillräckliga kunskaper om verkligheten i särskilda fall. Något som ändå har antagits vara uppnåeligt i den vägen är att försöka åstadkomma så lärorika beskrivningar som möjligt av de slags typer av beteenden som det hela avser.

Om innebörden av »förnuft»

UR FILOSOFISK SYNVIKEL skulle en fullständig och djupgående betraktelse över betydelsen av förnuft vid beslutsfattande med bäring på risk fordra en strikt begreppsmässig redogörelse för den historiska utvecklingen av olika uppfattningar av innebörden av termen »förnuft». I detta skulle då ingå hänvisningar till de olika innebörder som sett dagens ljus. Med tanke på det särskilda syftet med föreliggande betraktelser torde det dock vara tillräckligt att med förnuft mena en förmåga att dra slutsatser av tillgänglig kunskap.

Tankemässiga beteenden

UTÖVANDET AV FÖRNUFT innebär givetvis ett visst tänkande i någon form. Psykologer har sedan länge skilt mellan två olika sätt

att tänka i de slags sammanhang som det här är fråga om. Sålunda talar man om en skillnad i hastighet mellan vad man kallar system 1 för snabbt och system 2 för långsamt tänkande.³

System 1 kännetecknas av att tänkandet sker automatiskt med endast liten ansträngning eller ingen alls. Det saknas i detta system också sinne för behovet av kontroll av det hela. Uppenbarligen är systemet begränsat av tillgången till användbart underlag av sådant som modeller för kända situationer och minnen med bäring på ämnet för tänkandet.

System 2 å andra sidan bygger på en avsiktlig uppmärksamhet på den mentala ansträngning som fordras för ett tillfredsställande genomförande av tänkandet. Man utgår enligt detta system från liknande källor som i system 1 med dess idéer och uppslag. Detta blir sedan ordnat i ett mönster av regelmässiga överväganden. Till skillnad mot system 1 är man i system 2 inte främmande för logik och statistik liksom kontroll.

I ett tänkandes skeende är naturligen system 1 det man börjar med och inte sällan allt man ägnar sig åt. Ifall det ändå visar sig att man inte når så långt som man skulle önska är det vanliga att man fortsätter genom att gå över till system 2. Det kan då inte uteslutas att det uppstår konflikter mellan de båda systemen. Övergången från system 1 till system 2 kan också leda till att man upptäcker brister i det förra samt att det finns beroenden av sådana faktorer som illusioner och förutfattade meningar.

Till de betydelsefulla skillnaderna mellan de två systemen hör att det i system 2, men inte i system 1, finns ett inslag av kontroll. Liksom det mesta i det mentalt ansträngande system 2 kan för övrigt tänkandet enligt detta äventyras av en inte ovanlig lathet. Det finns alltså anledning att ha denna sida av saken i åtanke när man begrundar de felslagna riskbedömningar som hänvisas till i denna essä.

Typfall

DEN STÄNDIGT ÅTERKOMMANDE frågan i vad mån man kan ha tilltro till vetenskapen ställs inte bara av sanningssökande lekmän

utan även i kunskapsteoretiska kretsar.⁴ Den betraktelse i ämnet som följer har föranletts av den sedan flera år pågående diskussionen om möjligheten att på ett säkert sätt förvara använt kärnreaktorbränsle i inte mindre än 100 000 år. Närmare bestämt gäller det den ifrågasatta beständigheten mot korrosion av de kopparbehållare som skall användas enligt det system som har föreslagits i Sverige.

Ett sätt att belysa de risker som detta kan innebära är att betrakta erfarenheter från andra liknande områden. De gemensamma dragen i en sådan jämförelse är att sannolikheten för riskerna i fråga inte kan bestämmas med hjälp av enkla modeller, så som annars sker. Vidare kan systemen bli utsatta för inverkan utifrån som inte kunnat förutsättas i den tekniska utformningen. Dessutom måste man ta hänsyn till att det hela har att hanteras huvudsakligen av människor med vanliga svagheter.

Det finns sålunda en hel del erfarenheter beträffande risker vid tillkomsten och användningen av stora och invecklade tekniska system med bland annat låga sannolikheter och svåra följder som kan vara lärorika exempel. Där så är möjligt är deras beskrivning inriktad på att påvisa särskilt det som kan ha varit av betydelse för fatandet av beslut om det handlande det hela utmynnat i.

Till de avvikelser från det förutsebara och regelmässiga som innebär risker hör det som på fackspråket kallas »inconceivable events», alltså händelser som man inte kan föreställa sig innan de har inträffat. Termen lanserades en gång av chefen för dåvarande Flygtekniska försöksanstalten Bo Lundberg för att beteckna haverier som inte kunde tillskrivas det tekniska utan berodde på oförutsedda beteenden hos besättningen.

Ett välkänt fall är kollisionen mellan två stora passagerarplan på marken på Teneriffas flygplats med hundratals dödsoffer. Ett annat exempel är den sista starten med ett Concordeplan på Paris Charles-de-Gaulle. Orsaken var att det låg en plåtbit på startbanan som hade tappats av ett annat plan. Den flög sedan upp mot Concorde där den slog hål på bränsletanken med en explosiv brand som följd. Att plåtbiten tappats berodde för övrigt på att den inte hade

svetsats fast ordentligt vid en reparation av det föregående planet. Detta kan likaledes kallas en »inconceivable event».

Ändå kunde man kanske tro att händelser som inträffat som en följd av risk skulle ge upphov till lärdomar som kunde motverka upprepningar. Erfarenheter finns dock som tyder på att en sådan förändring till det bättre inte alltid kan tas för given. Exempelvis var det nära att en kollision liknande den på Teneriffas flygplats kunde ha hänt kort tid därefter på Arlanda.

Ett viktigt förhållande i sammanhanget är att det inte tycks höra till god ton att tala om eller ens tänka på något sådant i de kretsar där detta borde få vara föremål för allvarlig begrundan med tanke på följderna av de risker som skulle kunna komma i fråga. Detta beteende kan uppfattas som ett utslag av passivitet beroende på tankelettja. Det finns dock fall som inneburit ett aktivt skapande av farliga illusioner om säkerhet.

Titanics undergång är ett på senare tid uppmärksammat fall. Redan innan passagerarna stigit ombord fick de veta att fartyget inte kunde sjunka annat än genom en »act of God». Ändå var det utrustat med livbåtar. Inte desto mindre hände det att somliga som erbjöds plats där avböjde med hänvisning till att Titanic var osänkbar och därför mindre riskabel än livbåtarna.

Det kan tyckas att situationen vid Titanics undergång var sådan att dessa passagerare inte kunde väntas göra en väl genomtänkt riskbedömning. Illusioner angående säkerhet utan förankring i någon verklighet kan emellertid förekomma under lugnare förhållanden. Ett fall är risken för brott i reaktortankar. Om detta sade en gång en säkerhetsansvarig tekniker att man skulle kunna få en förvarning genom avlyssning av det ljud som utsänds av en växande spricka. Denna metod var emellertid då inte utprövad i praktiken.

Ett annat yttrande av illusoriskt slag fälldes av en person utan teknisk bakgrund som hävdade att tankarna inte skulle kunna bryta eftersom de var gjorda av vad han benämnde pansarplåt. Skillnaden i de mekaniska betingelserna i de båda fallen bekymrade honom inte.

Mindre oskyldigt är det när personer med teknisk utbildning

drivs att göra uttalanden om säkerhet som innebär illusioner. Ett fall gäller risken för korrosion av kopparkapslar för slutförvar av använt kärnbränsle under 100 000 år. Ett argument för att detta inte skulle vara någon risk utgår från iakttagelser av att ingen allvarlig korrosion ägt rum på kanoner i krigsfartyg som förlit i Östersjön för hundratal år sedan!

En beskrivning av sakernas tillstånd så som här har givits leder lätt in tankarna på föreställningar om irrationalitet. Somliga hävdar då att dilemmat i fråga överhuvudtaget inte låter sig behandlas tankemässigt på ett logiskt godtagbart sätt medan andra håller före att det hela ändå bör kunna redas ut i de fall det rör sig om teknik.

Som vanligt i sådana situationer kan man säga att den riktiga uppfattningen ligger någonstans mellan ytterligheterna. Det förefaller dock vara värt att uppmärksamma en anknuten företeelse av betydelse för förnuftiga bedömningar av risker, nämligen personlighetsdrag hos riskhanterande personer. Även om man inte ansluter sig till någon typologi kan det väl ändå vara tillåtet att här som exempel tala om sangviniskhet eller överdriven optimism när risker nedvärderas som tydligen inte varit ovanligt.

Omvänt finns det ett mindre vanligt personlighetsdrag som ger upphov till motsatt inställning till risker, nämligen oräddhet inför whistle-blowing. Ett välkänt exempel är Hannes Alfvéns uttalande att kärnkraft för fredligt bruk och atomvapen är siamesiska tvillingar. Som bekant fick han utstå mycken kritik för sitt ställningstagande från bland andra somliga kolleger. Den senaste tidens utveckling i Iran stöder dock i efterhand hans åsikt.

Whistle-blowing angående risker inom företag och organisationer kräver starka personligheter särskilt när maktförhållandena är till vederbörandes nackdel. Så var fallet när rymdfarkosten Challenger exploderade i och med att de närmast ansvariga för uppskjutningen inte hade fått gehör för sin varning hos sina överordnade.

Mer jordnära och blygsamma men många gånger avgörande insatser för befrämjande av säkerhet är den vaksamhet som utövas av arbetare som bokstavligen på verkstadsgolvet tillverkar riskabla produkter.

Det som ytterst gör personligheter till en betydande osäkerhetsfaktor är att de kan innebära värderingar om risktagande som inte kan godtas i samhället. Av samma anledning måste man vid en allsidig riskhantering också ta hänsyn till inverkan av ideologier. Ett slående exempel på detta gavs vid ett seminarium på den ryska ingenjörsakademien om betydelsen för riskhantering av skillnader i mentalitet mellan den västliga och den östliga världen. En av föreläsarna för det ryska kärnkraftsamhället utbrast då att Ryssland är det land i världen som under de senaste hundra åren haft störst antal offer för onaturlig död, nämligen 140 miljoner. Mot denna bakgrund ansåg han att Tjernobykatakastrofen var en obetydlighet för rysk del!

Under en diskussion som följde efter ett föredrag på en av det indiska försvarets anläggningar angående riskhantering enligt internationellt mönster påpekade en av deltagarna på platsen att man där inte hade några svårigheter att förstå resonemangen som förts om sannolikheter och följder. Det var emellertid så att indier i gemen är fatalister!

I de världar där riskhanterare rör sig på olika plan och i skilda roller är maktförhållandena dem emellan en viktig faktor som ofta kan avgöra utfallet av deras verksamheter beträffande riskerna i fråga. Av alla de aspekter på riskhantering som berörs i denna översikt av omständigheter utöver de rent vetenskapliga torde maktutövningar vara de svåraste att påtala och bemästra.

I den vanligaste typen av kärnkraftsreaktorer ingår en viss komponent som utsätts för en miljö som kan ge upphov till sprickbildning med läckage av radioaktivt vatten som följd. Tidigt valde man som material för de rör det gäller en nickelhaltig legering som av den amerikanska tillverkaren betecknades som okänslig för korrosion av detta slag. Emellertid hade forskare inom en fransk institution kunnat påvisa att så inte är fallet. Det utbröt då en tidvis otrevlig konflikt mellan antagonisterna, där den amerikanska parten tillgrep en argumentation som kanske inte var ovanlig i kommersiella sammanhang men knappast i vetenskapliga.

I Sverige har det sedan början av 1980-talet pågått en kontrovers av liknande slag beträffande korrosion av de ovan nämnda koppar-

kapslarna för långtids slutförvaring av använt kärnbränsle. Medan man från industrins sida har hävdat att koppar är säkert som material med avseende på korrosion har självständiga oberoende forskare på en högskola kunnat påvisa tecken på korrosion vilket småningom funnit stöd på annat håll i världen. Liksom i det föregående fallet kan maktförhållandet här benämnas som asymmetriskt med den kommersiella parten som överlägsen ur »politisk» synvinkel.

Omvänt kan det ibland inträffa att makthavare underlåter att spela den roll i sådana sammanhang som de är tilldelade med avseende på makt. I en statlig institution för säkerhet hände det sålunda en gång att ett förslag till undersökningar avslogs av dess chef med bedömningen att det var både viktigt och sakligt riktigt men att man som myndighet inte kunde befatta sig med problemet i fråga.

Att medvetet eller omedvetet åsidosätta svåra fall vid riskhantering är tyvärr inte något ovanligt beteende. Undersökningar har visat att man i stället inskränker sig till sådana risker som kan behandlas på invant sätt enligt gängse regelverk eller rutiner utan att man behöver inveckla sig i krävande bedömningar och beslut. Något tillspetsat kan det då sägas att man inte alltid tar saken på erforderligt allvar med tanke på betydelsen av riskerna i fråga. Det man ägnar sig åt är handläggning snarare än utredning av det hela.

En fråga som ofrånkomligen inställer sig efter en genomgång som denna av vanskligheter vid hantering av risker med låg sannolikhet och stora följder är givetvis vad man kan göra för att bemästra det hela. Helst vill nog de flesta få en rekommendation av något slags system för ett tillvägagångssätt. Dem kan man tyvärr bara hänvisa till Søren Kierkegaards visdomsord: »Et logisk system kan der gives, men det kan ikke gives noget Tilvaerelsens System».⁵

Som framhållits inledningsvis och därefter exemplifierats torde det sistnämnda vara tillämpligt på det slags riskfall dit 100 000 års slutförvar hör. För ett beslut i ärendet skulle det sålunda fordras djupa insikter i det mänskligas roll i sammanhanget. Förhoppningsvis kunde detta ge en begriplig och användbar uppfattning om den osäkerhet som mot denna bakgrund kan väntas råda.

Ifall den grad av osäkerhet som därmed fastställs inte vore godtagbar återstår det enligt ett visst synsätt att man lägger det före-

slagna systemet åt sidan ifall man inte kan välja att helt avskrika det enligt ett visst logiskt synsätt.⁶

Skiljaktigheter och motsättningar

I HANTERING AV risker av de slag det här är fråga om utgör bedömning och värdering av den bakomliggande kunskapen om verkligheten ett viktigt led. Det uppstår då lätt motsättningar i åsikter mellan olika medverkande parter och individer beroende på skiljaktigheter i deras kunskapsmässiga bakgrund. Som angivits i den föregående beskrivningen av kända fall kan detta besvärande tillstånd tillskrivas inverkan av bland annat sådana omständigheter som maktförhållanden, ideologier och personligheter.

Inte minst då riskbedömningar rör sig om vetenskapliga uppfattningar om den verklighet det gäller kan nog motsättningarna inte sällan med filosofiskt språk kallas dialektiska. Detta är inte så långsökt som det kanske kan förefalla med tanke på den vanligare användningen av begreppet dialektik inom statsvetenskapen och politiken. Det finns nämligen hos de kända företrädarna för dialektik på dessa områden även en väl utvecklad föreställning om den avgörande betydelsen av dialektik som medel för vetenskapers framsteg.

Motsättningar som sålunda kan sägas vara av dialektisk natur uppstår särskilt när parternas ställningstaganden har inslag av förutsättningar angående verkligheten som inte alltid är fullständigt belagda med erfarenheter. Det ligger då nära till hands att en av parterna försöker förstärka sin ställning genom att upprepa sina ursprungliga påståenden utan att ta hänsyn till den andra partens påpekanden genom att tillföra något ytterligare förnuftsmässigt stöd för sin ståndpunkt.

För beslutsfattande vid riskhantering är detta beteende svårartat i synnerhet när vederbörande på grund av sin maktställning eller sin ideologi tillåter sig att avvika från det annars givna antagna kravet på att det hela skall hanteras med förnuft. I ett trängt läge kan detta leda till att en sådan part äventyrar bedömningen av den risk det gäller genom att på så sätt missleda beslutsfattarna.

Det finns för övrigt ett särskilt slags motsatsförhållande i ställningstaganden med bäring på förnuft som här omnämns för full-

ständighets skull, nämligen så kallad kognitiv dissonans.⁷ Begreppet avser det som händer när det uppenbaras för en person att dess uppfattning om en viss företeelse är motsatt vad man förnuftsmässigt erfarit. Vad det då rör sig om är ett trossmässigt beteende vilket särskilt ofta är understött av att delas av andra personer i omgivningen.

Det som här närmast är av intresse är beteendet hos vederbörande när de ställs inför den verklighet som är motsatt deras övertygelse. Erfarenheten tyder på att de sällan medger sitt misstag utan i stället omvandlar det trossmässiga i sin uppfattning så att det helt eller åtminstone delvis stämmer med verkligheten. Det finns sålunda vissa sådana drag i beteendet angående katastrofer som inträffat i nutiden.

Ifrågasättanden av förnuft

DET MEST KÄNDA uttalandet om begränsningar hos förnuftet är väl Pascals: »Hjärtat har sina skäl som förnuftet inte känner».⁸ I modernare tid har en filosof sagt något som också kan tolkas som ett avståndstagande, nämligen: »Det som är förnuftigt är alltid oklart».⁹

Med risk att följande yttrande av Fröding kanske kunde uppfattas av somliga som något otillbörligt i detta sammanhang kan det väl ändå anföras som ett tecken på »förnuft» om »förnuft», så att säga: »Det som är sanning i Berlin och Jena är bara dåligt skämt i Heidelberg».¹⁰

Sådana slagordsaktiga yttranden är visserligen tankeväckande, men de kan knappast tjäna som anvisningar för bedömning av risker och därpå grundade beslut som annars skulle kunna ske genom förnuftsmässiga ställningstaganden snarare än motsatsen. Det som avgör ett sådant val torde nog oftare vara de omständigheter som anförts i exemplen ovan på beteenden, alltså bland annat maktförhållanden, ideologier och personligheter.

Andra skenbarheter

FÖR FULLSTÄNDIGHETS SKULL bör det nog tilläggas att det givetvis kan finnas även andra slags avvikelser från det så kallade

sanna förnuftet än vad som ovan har berörts. Det som ändå för-
 enar dem är att de gäller sättet att ta ställning till den verklighet de
 avser. Som illustration skall här två hithörande företeelser anföras,
 nämligen »savage mind» eller »pensée sauvage» samt »bricolage».
 Dessa utländska termer används i det följande i brist på enkla
 och rättvisande svenska översättningar, utgående från upphovs-
 mannens terminologi.¹¹

Begreppet »pensée sauvage» avser ett tänkande om världen som
 är oberoende av och utan nära anknytning till eljest sedvanliga sätt
 att betrakta den verklighet det kan vara fråga om. Följaktligen leder
 detta till föreställningar om verkligheten som till stor del avviker
 från de allmänna fackmässiga och vetenskapliga uppfattningarna.
 Ändå är detta slags tänkande värt uppmärksamhet och hänsynsta-
 gande i och med att det belyser gängse tänkesätt utifrån.

Somliga som ägnar sig åt »pensée sauvage» gör detta av den
 enkla anledningen att de inte känner till mycket av de vanligare
 tänkesätten. Andra tar medvetet och ofta uttalat avstånd från den
 övriga tankevärlden där de annars skulle vantrivas.

»Bricolage» har som begrepp ett visst sammanhang med »pen-
 sée sauvage» genom att detta särskilda tankemässiga förfarande
 kan bestämma vilken verklighetsuppfattning man bildar sig. Vad
 man då utför är ett innebördsmässigt sammanförande av ett antal
 företeelser som man råkar känna till utan att därvid ta hänsyn till
 deras inbördes möjligheter till anpassning av den verklighet det
 gäller. Inte heller bryr man sig om att det kan fattas delar i helheten
 eller att somligt måste uteslutas därför att det inte får plats så att
 säga.

Huvudsaken med detta »bricolage» är att överhuvud taget ska-
 pa någon slags tankemässig konstruktion. Brister och fel tillmäts en
 underordnad betydelse i förhållande till strukturen i stort.

Man kan nu fråga sig vad det är som gör att människor ägnar
 sig åt »pensée sauvage» och »bricolage». Från synpunkten av risk-
 hantering är detta ett spørsmål som sällan brukar beaktas. Alltför
 ofta drar sig vederbörande tillbaka från allmänhetens värld för att
 i lugn och ro kunna syssla med utveckling av det tekniska som kan
 passa i deras konstruerade verklighet.

Ostyriga verkligheter

HANTERING AV DET slags risker det här är fråga om brukar vanligtvis förutsätta att den verklighet det gäller kan i stort sett vara möjlig att behärska med avseende på säkerhet genom observation och kontroll av de tekniska förhållanden som omfattas vid bedömningen av riskernas förekomst och följder. Man bortser då alltså från inverkan och betydelsen av de yttre och inre omständigheter som inte utan vidare låter sig bestämmas på samma sätt som den tekniska verkligheten i sammanhanget.

Insikter om innebörden av sådana förhållanden saknas ingalunda. Tydligt har detta uttryckts enligt ovan av de indiska tekniker som tagit ställning till det vedertagna sättet att hantera risker utgående från sannolikheter genom att hänvisa till traditionell fatalistisk ideologi.

I den västliga världen tycks man i allmänhet vara mindre medveten om den begränsning av värdet av vanlig riskhantering som kan orsakas av brister och fel i föreställningarna om avgörande verkligheter och om möjligheten att behärska dem. De ofta förekommande exemplen inom ekonomin och det samhällliga brukar sålunda sällan bli beaktade i den grad att de tjänar till lärdom för framtida beslut angående risk.

Emellertid finns det vissa mer eller mindre vetenskapligt grundade uppfattningar om de principiella åtskillnaderna mellan å ena sidan vedertagen vanlig riskhantering och å den andra sidan den rådande verkligheten hos de parter som har att besluta om åtgärder i syfte att på något sätt behärska riskerna i fråga. Bland annat är det möjligt att genom betraktelser från statsvetenskaplig utsiktspunkt spåra olika inställningar till verkligheten som kan försvåra tillämpningen av riskhanterings slutsatser.¹² Till dessa omständigheter hör att man ofta bortser från att deras värld är i ständig förändring. Dessutom är man alltför mycket upptagen av att handla och underskattar därmed behovet av tillräckliga kunskaper om verkligheten. Vidare fäster man sig gärna främst vid metoder och tekniker i verksamheten till förfång för uppmärksamhet på de övergripande omständigheterna.

Därtill kommer att man ofta undviker att beakta personlighets-

faktorer av biologisk och evolutionär natur hos betydelsefulla aktörer. Man räknar med dem enbart som enstaka individer i de sociala systemen. De betraktas alltså som fristående utan hänsyn till deras ömsesidiga relationer och de informella nätverken. Därigenom frestas man att övervärdera sådana yttre företeelser som samhällsliga reformer och schematiska påbud.

Tilläggas bör nu att de behandlade omständigheterna med betydelse för verklighetsuppfattning och därmed riskhantering kan leda till endera bättre eller sämre utfall. Ett exempel på det senare har beskrivits i det föregående, nämligen att bidrag till förminskad risk vid tillverkning av tryckkärl i ett fall kunde lämnas av personalen genom att de på egen hand tagit på sig särskilda åtgärder för att undvika förväxling av material.¹³ En slående motsats har förekommit inom kärnkraften där man på sina håll inte har tagit sin uppgift på allvar utan åsidosatt de krav på säkerhet som förelagts av myndigheterna.

Det är givetvis ogörligt att i varje enskilt fall av verklighetsbedömning och påföljande beslut och handling på förhand fastställa i vad mån det finns tillräckligt gynnsamma förutsättningar för det förnuft som man mer eller mindre räknar med. Ytterst rör det sig om samspel mellan personer med oförutsebara beteenden i invecklade sammanhang med inslag av ostyriga verkligheter.

Skilda världar

VILL MAN ANLÄGGA filosofiska synpunkter på olika verklighetsuppfattningar ligger det nära till hands att hänvisa till föreställningar om förekomsten av olika världar.¹⁴ Enligt detta begrepp kan man skilja mellan i första hand den »sanna» eller påtagliga så kallade fysiska världen, för det andra de däruppå grundade beskrivningarna och för det tredje deras tolkningar. Denna indelning kan bidra till insikter och förståelse av verklighetsmässiga skillnader mellan regler för riskhantering och dess omsättning i de verksamheter de skall avse.

Världsbegreppet med dess betydelse för förståelsen av verklighetsuppfattande och utövande av förnuft kan ha sin giltighet både beträffande enstaka fristående individer och sociala grupper liksom

nätverk. Inte minst gäller det senare i församlingar som är grundade på yrkesmässiga samband mellan medlemmarna. Där utvecklas det lätt gemenskaper med mer eller mindre underförstådda regler för beskrivningar av världen i fråga och samtal om det som skall anses vara förnuft i sammanhanget. Detta särskilda språkbruk innebär bland annat att vissa drag hos verkligheten utesluts för att man med en sådan förenkling skall kunna komma fram till beslut utan att behöva beröra alla viktiga och svårförståeliga företeelser man träffar på. Man uppehåller sig alltså i stället desto mer vid allmänna betraktelser som inte kräver djupare insikt och förståelse av ämnet sett i ett vidare perspektiv. När detta beskrivnings sätt är som mest utpräglat påminner det hela om »newspeak».¹⁵

Sådant språkligt beteende kan nog ofta vara ett tecken på ett mer eller mindre allmänt avståndstagande från de ifrågavarande verkligheterna. Därigenom uppstår det efterhand gruppbildningar som tar sig vad som ibland kallas »problemformuleringsprivilegier». Till bilden hör också att vederbörande med tiden blir alltmer förlagna i att betrakta sitt beteende som om det vore helt försvarligt ur alla synvinklar. Man drar sig då inte för att hänvisa till »allmänt förnuft» utan att ha en tillräcklig verklighetsuppfattning som grund.

Till slut handlar det nu anförda om etik och moral. Därigenom blir detta dilemma med olika världar svårt att komma till rätta med eftersom det innerst och ytterst rör sig om värderingar. Man kommer alltså inte ifrån Pascals tidigare anförda tes om att hjärtat har sina skäl som förnuftet inte förstår.¹⁶

Avslutande erinringar

DE UTLÄGGNINGAR OM utövandet av förnuft som här har framförts utgår från erfarenheter av det slag som beskrivits i avsnittet om brister med svåra följder samt redogörelser för vissa filosofiska, psykologiska och sociologiska föreställningar och teorier på området i fråga. Att från denna bakgrund försöka dra allmängiltiga och fullständigt omfattande slutsatser om verkligt och skenbart förnuft vore givetvis förmätet. Det borde väl ändå vara tillåtet att framhålla somligt som kunde kallas lärdomar för alla som har att göra bedömningar och uttala sig om förhållanden rörande förnuft.

Som framgått redan av berättelserna ovan om allvarliga händelser skulle dessa ha kunnat hanteras bättre om det hade funnits en mer ingående och omfattande förståelse av förnuftets roll i de skilda sammanhang som det gällt. Därmed är inte sagt att alla de personer som varit inblandade skulle ha haft ovanligt dåliga intellektuella förutsättningar för sina uppgifter med hänsyn till de filosofiska, psykologiska och sociologiska betingelserna som varit rådande. Snarare måste man tyvärr inse att förnuftsmässiga bristfälligheter är något ofrånkomligt i människors tänkande och beteende vilket enligt Kierkegaard är något man inte kan råda bot för med logikens system.¹⁷

Det återstår då att tillgripa den princip som avslutar genomgången av de anförda händelserna, nämligen att avstå från idéer och handlingar med allvarliga följder som visserligen är tänkbara men inte är möjliga att förutse med godtagbar visshet och säkerhet.¹⁸

→

Gustaf Östberg är professor emeritus i konstruktionsmaterial vid Lunds Universitet.

Noter

1 Värdefulla bidrag till innehållet har tacksamt mottagits från Berndt Brehmer, tidigare professor i psykologi vid Uppsala universitet och före detta prorektor för Försvarshögskolan, Patrik Lundell, docent i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet, Lennart Lundquist, professor emeritus i statsvetenskap vid Lunds universitet, samt Bo Rydnert, konsult i management och företagsutveckling, Stockholm.

2 Östberg (2006–2007).

3 Kahneman (2012).

4 Halldén (2003: 67–76).

5 Kierkegaard (1962).

6 Popper (1972).

7 Festinger (2008).

8 Pascal (1971: 141).

9 Stengers (1995).

10 Fröding (1921: 65).

11 Levi-Strauss (1984).

12 Lundquist (1993).

13 Östberg (1993: 188–189).

- 14 Popper (1972).
- 15 Orwell (1959).
- 16 Pascal (1971: 141).
- 17 Kierkegaard (1962)
- 18 Popper (1972).

Referenser

- Festinger, Leon, Rieken, Henry W., Schachter, Stanley (2008) *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World*, London: Printer & Martin.
- Fröding, Gustaf (1921) *Samlade skrifter, andra delen: Guitarr och dragharmonika*, Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Halldén, Sören (2005) *Hur går det till inom vetenskapen?*, Stockholm: Thales.
- Kahneman, Daniel (2012) *Thinking, Fast and Slow*, Penguin Books.
- Kierkegaard, Søren (1962) »Afluttende, uvidensabelig Efterskrift», Köpenhamn: N. Thulstrup.
- Levi-Strauss, Claude (1984) *Det vilda tänkandet*, Lund: Arkiv förlag.
- Lundquist, Lennart (1993) *Det vetenskapliga studiet av politik*, Lund: Studentlitteratur.
- Orwell, George (1959) *Nittonhundraåttiofyra*, Stockholm: Bonnier.
- Pascal, Blaise (1971) *Tankar* (översättning och inledning av Sven Stolpe), Stockholm: Forum.
- Popper, Karl R. (1972) *Objective Knowledge, An Evolutionary Approach*, Oxford: Oxford University Press.
- Stengers, Isabelle (1995) »Do We Know How to Read Messages in the Sand?», *Diogenes* nr 168, 43:1, 179–196.
- Ziman, John (2003) »In whom can we trust?», *European Review*, 11: 1, 67–76.
- Östberg, Gustaf (1993) *Att veta vad man gör: Studier i riskhantering*, Stockholm: Carlsons.
- Östberg, Gustaf (2006–2007) *Om vanlig tillfällig dumhet*, Scripta Minora, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, 2006–2007: 1.

INTERVJU MED GÖRAN DUUS-OTTERSTRÖM,
DOCENT VID STATSVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN,
GÖTEBORGS UNIVERSITET

Varför blev du intresserad av politisk filosofi?

VILKEN SVÅR FRÅGA. Jag tror att det beror mer på tillfälligheter än vad man kanske vill tro. Jag har en storebrorsa, Anders, som i tonåren var punkare av det politiskt intresserade snittet, och eftersom jag såg upp till honom så blev jag punkare också. På den tiden det begav sig var han vad vi i facket skulle kalla en politisk anarkist. Jag minns inte om jag någonsin delade samma övertygelse, men minns i alla fall att jag som tonåring lånade och traggade mig igenom Platons *Staten*. Jag hade samma upplevelse som Robert Nozick: trots att jag inte förstod särskilt mycket insåg jag att jag hade läst något fantastiskt. På gymnasiet hade jag en filosofilärare, Stefan Granberg, som också inspirerade mig. Han hade läst i Uppsala och hade om jag minns rätt skrivit uppsats om Nozick. Det var första gången jag insåg att det fanns en samtida akademisk profession som sysslade med politisk filosofi. Men trots att jag på den tiden hade börjat med ganska ivriga självstudier hade jag fortfarande andra drömmar, som till exempel att skriva romaner eller (hemska tanke) att bli reklamare. Efter att ha suttit på Gunnar Falkemarks föreläsningar i politisk filosofi och politisk idéhistoria på statsvetenskap A kunde jag dock omöjligen tänka mig något intressantare än politisk filosofi. Så bra föreläsare är han: jag vet andra som haft samma upplevelse.

Vilka politiska filosofer har påverkat dig mest?

JAG HAR INGEN »husgud» vars program jag följer. Tyvärr, kan jag ibland känna, eftersom det finns en stadga i att arbeta inom en teori som jag kan avundas. Min nuvarande uppfattning är att den person som, totalt sett, har mest rätt nog är den nyligen avlidne Ronald Dworkin. Men den som jag påverkats mest av är väl, föga överraskande, John Rawls. Inte för att jag är Rawlsian i någon avgörande bemärkelse, utan för att *En teori om rättvisa* är en så fruktansvärt bra

bok som etablerar en viss intellektuell stil och begreppsapparat så kraftfullt. När jag studerade var det ännu vanligt att normativ politisk filosofi avfärdades som »löst tyckande». Efter att ha tvingat mig igenom Rawls bok drog jag slutsatsen att även om den i någon mening kanske var »tyckande» – har man tillräckligt stora cirkelresonemang så kommer man undan med det, var min kanske inte helt grundlösa slutsats – så var det verkligen inte »löst».

Jag läste för övrigt igenom hela *En teori om rättvisa* igen i somras och kunde se den med mer fackmannamässiga ögon. Som helhet är den verkligen otroligt imponerande. Det är anmärkningsvärt hur Rawls lyckas måla upp fältet för nästan varje efterkommande debatt inom liberal politisk filosofi. Med detta givetvis inte sagt att Rawls ploppade upp ur ett vakuum. Med tanke på hur viktigt han själv tyckte att det var att läsa och förhålla sig till historiska texter skulle han nog bli upprörd över uppfattningen att modern politisk filosofi »börjar» med Rawls.

Vilka frågor anser du är de viktigaste inom politisk filosofi?

OM MAN MED »viktigast» menar störst praktisk betydelse tror jag som många andra att de globala frågorna nu är de viktigaste. Kort sagt, utmaningen är att formulera en rättvisuppfattning som förklarar allas lika rätt till ekonomisk utveckling med att vi, som art, håller vår konsumtion inom gränserna för planetens ekologiska utrymme och framtida generationers legitima intressen. Klimatförändringarna, vilken jag sysslat en hel del med de senaste åren, är ett exempel på en sådan fråga. De väcker djupa intra- och intergenerationsella rättviseproblem, kryddat med ett hot om en smått apokalyptisk ekologisk katastrof och nödvändigheten i att avvärja denna.

Jag tycker också att politiska filosofer har en viktig roll att spela i att reflektera över och komma med konstruktiva bidrag till hur demokratiskt beslutsfattande kan åstadkommas på ett globalt plan. Det är ren spekulering förstås, men jag tror att det på sikt kommer att växa fram en global administration som blir allt mer statsliknande. Då är det viktigt att fundera på hur en sådan uppsättning politiska institutioner ska styras och bedömas. Till exempel kan

man undra om vi bör tillämpa samma kriterier på dessa institutioners legitimitet som vi tillämpar på nationella representativa demokratier, eller om någon annan form av legitimitetsbegrepp är mer lämpligt. Vissa avfärdar tanken på en global demokrati med att den är »omöjlig», men det är enligt mig alldeles för pessimistiskt.

Det är naturligtvis ingen tillfällighet att debatterna om internationell rättvisa och global demokrati är bland de livaktigaste idag. Det är inte förvånande att sådana debatter blommar upp med tanke på den globala fattigdomen, globaliseringen, miljöhoten och så vidare. När jag är optimist tänker jag att dessa debatter tyder på en utökad krets för moraliskt hänsynstagande, en sorts spirande global medvetenhet som förhoppningsvis kommer att växa sig starkare inte bara intellektuellt utan även känslomässigt.

Vilka områden inom politisk filosofi har enligt dig blivit negligerade eller fått oförtjänt uppmärksamhet?

NEGLIGERADE VET JAG inte. Jag kan tycka att det är synd att så få politiska filosofer skriver utförligt om straff. Straff är statens kanske mest dramatiska form av maktutövning i fredstid och väcker centrala frågor om individens rättigheter och statens intressen. Men ändå är det mest moralfilosofer, som gärna blir för abstrakta, och rättsfilosofer, som gärna blir för konkreta, som dominerar den debatten. Det är också anmärkningsvärt hur lite som skrivs om maktbegreppet numera, åtminstone bland analytiska filosofer. Jag vet inte varför, inte heller om det är att beklaga. Kanske tröttnade folk helt enkelt efter den intensiva debatten under 1900-talets andra hälft.

Jag vill inte säga att något område fått oförtjänt uppmärksamhet, även om jag har svårt för all litteratur som använder rationell argumentation för att försöka påvisa att det av något skäl inte är möjligt med rationell argumentation. Ibland får dock debatter ett närmast semantiskt fokus som kan bli tröttsamt. I internationell rättvisa-litteraturen är till exempel i princip alla överens om att varje människa på planeten *åtminstone* har rätt till (chansen till) ett fullt dragligt liv. Ett i praktiken mycket radikalt resultat som om det omsattes i praktiken fundamentalt skulle omforma den internationella politi-

ken. Men i stället för att diskutera hur rättigheten till ett drägligt liv kan och bör implementeras så fastnar vissa i frågan om den kollektiva plikten att besörja att denna rättighet respekteras ska kallas för en »humanitär» plikt eller en »rättviseplikt». Sådana diskussioner har sina skäl, men relativt sett är de oviktiga och de tar alldeles för stor plats. Om nu i princip alla är överens om att det finns ett *tungt vägande moraliskt skäl* för något borde fokus ligga på handling: vilka moraliskt tillåtna metoder det finns att realisera det som vi har skäl att realisera och hur ansvaret att handla bör fördelas.

Vad bestämmer enligt dig inriktningen på den akademiska debatten inom politisk filosofi?

JAG BRUKAR TÄNKA att finns två typer av problem: de som *huvudsakligen* kommer från verkligheten och de som *huvudsakligen* genereras av teorier. Verklighetsgenererade problem är väl det vanligaste – det sker en förändring, politisk eller teknisk eller vad det nu kan vara, och många undrar hur man ska se på den. Politiska filosofer svarar då på detta behov genom att begreppslogiskt och normativt analysera förändringen. Inget fel i det. Det vore snarare konstigt om politiska filosofer *inte* skrev mer om kameraövervakning, genetik integritet, globalisering, eller klimatförändringarna när dessa saker blir aktuella. Men det finns också problem som är teorigenererade i den meningen att i princip ingen utanför facket tycker att de är värda att ta på allvar. Ett bra exempel på ett teorigenererat problem är huruvida det är förenligt med rättvisa att föräldrar läser godnattsagor för sina barn. Det är väl, kan man tycka, den mest naturliga saken i världen. Sagoläsning är bra för ett barns språkutveckling. Men inte alla föräldrar kommer att läsa sagor lika ofta eller lika bra. Och *om* man har accepterat ett generellt rättviseideal som säger att effekterna av ren tur bör bekämpas, då blir plötsligt frågan om sagoläsning relevant, för vilka föräldrar ett barn har är ju ren tur (för barnet). Idealet visar sig alltså ha implikationer som är problematiska och behöver diskuteras. En del tycker att politiska filosofer är verklighetsfrånvända när de ägnar sig åt interna problem som ingen i verkligheten bryr sig om. Men jag anser att det är en fullt legitim del av professionen. Skattebetalarna betalar inte *bara*

för analyser av problem som de bryr sig om. De betalar rimligen också för bra politisk filosofi, och bra politisk filosofi kräver ofta att man vadar djupt in i interna debatter.

Det ska påpekas att teorigenererade problem till syvende och sist genereras av teorier som är »verklighetsgenererade». I slutändan handlar väl politisk filosofi om att svara på ett i högsta grad verkligt problem, nämligen hur en uthållig och moraliskt godtagbar social ordning kan skapas. Om mänskliga samhällen ordnade sig spontant och harmoniskt skulle vi inte ha någon politisk filosofi.

Har den allmänna politiska idédebatten i Sverige enligt dig följt den akademiska debatten?

JAG HAR I princip ingenting att säga på den frågan, eftersom jag inte har en aning om hur det ligger till. Det verkar klart att den akademiska debatten ofta påverkas av utvecklingar i den politiska debatten. Men huruvida förändringar i den akademiska debatten sätter stora avtryck i det politiska samtalet verkar ju långt mindre säkert, i alla fall att den regelmässigt skulle göra det. Politiska filosofer tycker ofta att den politiska debatten är fattig och att det är konstigt att inte fler lyssnar på de filosofer som faktiskt försöker delta i den. Men kanske är politiska filosofer ofta för radikala för att deras idéer ska kunna omsättas i praktiken. Deras idéer kan väl dock omsättas på sikt och via ombud. Dock är det ju inte ovanligt att politiker har studerat statsvetenskap eller filosofi på universitetet, till exempel, och kanske har de därigenom anammat vissa värden som de inte annars skulle ha.

Du har forskat om relationen mellan rättvisa och personligt ansvar. Vilka är dina viktigaste slutsatser?

JAG TROR ATT personligt ansvar spelar en fundamental roll för rättvisa, även om det finns mycket annat som också spelar en fundamental roll. Anta att någon har pangat en ruta genom att träna på sin brännbollsteknik i en stadspark. Om någon skulle föreslå att det är rättvist att lägenhetsägaren står för kostnaden, eller att kostnaden ska delas lika, eller att kostnaden ska fördelas via lotten, så

skulle de allra flesta förkasta det som orättvist. Det verkar rättvist att brännbollsspelaren står för kostnaden eftersom det var hans eller hennes *fel*.

Det är dock viktigt att poängtera att mycket av arbetet i ansvars-känsliga rättviseteorier utförs i bakgrunden av vad vi kan kalla en standard för rimligt beteende. Det är denna standard som pekar ut skillnaden mellan legitima och illegitima risker. Skälet till att vi tycker att brännbollsspelaren ska stå för den pangade rutan är att vi anser att det är dumt och vårdslöst att spela brännboll i närheten av hus. Däremot skulle ingen anse att en person bör stå för sina egna vårdkostnader om han eller hon gjort något moraliskt påbudet som att försöka rädda någon i nöd, trots att detta är ett frivilligt val lika mycket som valet att spela brännboll. När vi säger att någon har personligt ansvar för något menar vi oftast att han eller hon på något vis ska stå sitt kast, internalisera en kostnad. Det är viktigt att inse att vi alltid tillämpar, medvetet eller omedvetet, en standard för rimligt beteende när vi tänker så.

Men personligt ansvar spelar roll för andra saker än fördelning av skuld eller kostnader eller åtgärdsansvar mer generellt. Personligt ansvar spelar en fundamental roll i själva definitionen av rättvis och orättvis ojämlikhet. Anta att två fullt fungerande personer har samma lön men att den ena väljer att spendera och den andra att spara. Allt annat lika är det svårt att se varför den framväxande ojämlikheten i förmögenhet mellan dem skulle vara orättvis. Om den person som sparar skulle tvingas utjämna sin förmögenhet med den som spenderar skulle han eller hon ju behandlas orättvist, ja till och med ojämlikt. Han eller hon har ju försakat högre konsumtion för högre sparande, men ombeds subventionera någon annans val att konsumera mer och spara mindre. Men den som subventioneras får då, till skillnad från den som sparade, fördelarna av både konsumtion och sparande och gynnas därför otillbörligt. Personligt ansvar följer som den andra sidan av myntet av att vi kan och bör leva våra liv efter eget huvud: vi är fria, men då är vi även ansvariga för åtminstone vissa av de bördor som vår livsföring innebär för andra.

Många invänder mot dessa tankar på empiriska eller metafysiska grunder. Det heter att människors möjligheter aldrig är tillräckligt

lika för att en ansvars känslig rättvisepufffattning ska vara tillämplig, eller att vissa av naturen är sämre på att välja klokt av andra, eller att ingen människa kan vara ansvarig för sina val eftersom determinismen är sann. Det här är bra och relevanta frågor som jag har ägnat mig mycket åt. Men det är viktigt att påpeka att även de radikala rättviseteorier som förnekar att ojämlikhet kan berättigas av ansvar också är ansvars känsliga. De är ansvars känsliga i så måtto att de för att verka rimliga måste *beseгра* uppfattningen att människor kan vara ansvariga för sina val, exempelvis genom att argumentera att determinismen är sann eller att de flesta av våra livschanser är givna oss vid födseln. Det är först när uppfattningen att människor kan vara ansvariga för sina val beseграs som det blir fullt förståeligt varför man företräder radikal jämlikhet eller maximiprincipen. Detta visar enligt min mening att rättvisan är fundamentalt ansvars känslig. Oavsett om vi tror på att människan i gemen är ansvarig så verkar det vara en nästan ofrånkomlig tanke att ansvar *potentiellt* spelar stor roll.

Du samarbetar med filosofer. Ser du någon skillnad mellan den politiska filosofi som bedrivs av statsvetare och den som bedrivs av filosofer?

UTIFRÅN MIN ERFARENHET är skillnaden inte jättestor. I USA skiljer man mellan »political theory», som består av mer idéhistoriska och beskrivande studier om politik och politiska tänkare, och »political philosophy», som ser sig själv som en underkategori till moralfilosofin och består mer av abstrakta analyser av normativa principer och begrepp. Jag tror att man fortfarande kan säga att »political theory» är vanligare på statsvetenskapliga institutioner än på filosofiska institutioner. Det är inte konstigt givet hur forskarutbildningen ser ut på respektive institution. Men min uppfattning är att allt fler inom statsvetenskap ägnar sig åt »political philosophy» och att skillnaden mellan filosofer och statsvetare därför blir allt mindre, precis som i Storbritannien. Det finns dock en viss skillnad i *hur* normativ politisk filosofi bedrivs. Min erfarenhet är att statsvetare har en svag tendens att låta empirisk legitimitet och demokratiskt beslutsfattande spela en mer central roll i normativt rättfärdigande än filosofer. Man skulle kunna uttrycka det såhär:

statsvetare som funderar på huruvida en viss typ av offentlig makt-utövning är rättfärdig tenderar att ta den oro som motiverade John Rawls att skriva *Political Liberalism* på något större allvar än filosofer.

Hur ser du på att publikationer i internationella tidskrifter väger allt tyngre, t. ex. vid tjänstetillsättningar, tilldelning av forskningsmedel, etc.?

DET FINNS PROBLEM med det, men rangordningskriterier måste finnas och jag är inte säker på att något av alternativen vore bättre. Kanske har jag en bias här eftersom jag själv publicerar en del i internationella tidskrifter och har fått en fast tjänst tack vare det. I princip borde ju det viktiga vara att man är duktig, och det är uppenbart att man kan vara duktig utan att publicera mycket eller publicera mycket på engelska. Men fältet är idag så uppdelat och specialiserat att det ofta är svårt att bedöma hur duktig någon annan är. Då är det förståeligt att man använder antalet internationella publikationer och citeringar i respektabla tidskrifter som proxy. Detta gäller inte minst vid tjänstetillsättningar. Jag var nyligen med om att tillsätta en postdoc i Oslo. Antalet sökande var uppåt femtio stycken, så det är inte att undra på att folk letar efter informationsgenvägar. Min slutsats är att man givetvis kan vara duktig utan att publicera sig internationellt, men att den som avstår från att tävla på den arenan tar en karriärmässig risk.

Däremot anser jag inte att det är försvarligt att publikationer (av något slag) spelar en tung roll i fördelning av forskningsmedel, eftersom det lätt sätter igång vinnarspiraler och förlorarspiraler. Den som inte får forskningsanslag måste undervisa mer och får då mindre tid att skriva, vilket leder till lägre chans att få pengar vid nästa ansökningsomgång, vilket leder till fortsatt tung undervisningsbörda och lite tid för skrivande, och så vidare. I praktiken är det nog så att åren runt disputation är viktiga för att skapa en vinnarspiral.

→

Magnus Jedenheim-Edling

HAROLD KINCAID OCH DON ROSS (red.) *Oxford Handbook of Philosophy of Economics*, Oxford: Oxford University Press

HAROLD KINCAID OCH Don Ross har i *Oxford Handbook of Philosophy of Economics* samlat 21 texter om ekonomins filosofi. I inledningskapitlet skriver de att antologin utgör deras vision om vad ekonomins filosofi borde vara. Närmare bestämt anser de att mycket av det som tidigare skrivits i ämnet, speciellt på 80- och 90-talet, har grundat sig på en förlegad syn av både vetenskapsteori och ekonomisk teori.

Enligt Kincaid och Ross utmärker sig den förlegade synen av att den fokuserar på vetenskapliga teorier som en uppsättning lagar vars falsifiering och validering följer en viss logik. Den förlegade synen representeras av Carl Hempels deduktiv-nomologiska (DN) modell av förklaringar och Karl Poppers falsifikationism.

Enligt Hempel förklaras ett fenomen när vi härleder en beskrivning av fenomenet från en korrekt beskriven naturlag samt en korrekt beskrivning av de relevanta initialvillkoren. Till exempel så förklarar vi, enligt Hempel, varför kvicksilvret i en barometer stiger genom att hänvisa till den (förhoppningsvis korrekta) lagen

L: närhelst lufttrycket stiger så stiger kvicksilvret i en fungerande barometer,

samt initialvillkoren

I1: lufttrycket stiger, och

I2: barometern fungerar.

Då vi kan härleda en beskrivning av det observerade fenomenet från dessa påståenden så har vi, enligt Hempel, förklarat det.

Vidare ansåg anhängarna av DN-modellen att en teori kan testas genom att undersöka ifall teorins förutsägelser slår in. Ifall de slår in, så är teorin för stunden korroborerad. Men ännu viktigare, enligt Popper, ifall teorins förutsägelser inte slår in, så har teorin blivit falsifierad och bör därför förkastas.

Den här modellen utgör dock ett problem för ekonomisk teori då de laglika samband som härleds därur inte är undantagslösa till samma grad som till exempel fysikens lagar. Till skillnad från de till synes undantagslösa laglika sambanden som figurerar i naturvetenskapliga teorier så är det relativt enkelt att hitta undantag till varje påstådd ekonomisk lag. Till och med en så fundamental ekonomisk lag som »närligst priset på en vara x ökar, så sjunker konsumtionen av vara x » har undantag i fallet av så kallade *Giffen-varor*.¹

Kincaid och Ross påpekar dock att mycket har skett inom vetenskapsteorin sedan Hempel och Poppers dagar. Vetenskapsfilosofer har idag insett att universella och kontextfria lagar spelar en mycket mindre roll än vad de en gång trodde. De har nu, enligt Kincaid och Ross, insett att mycket vetenskap fokuserar på kontextspecifika kausalsamband, processer och mekanismer snarare än universella lagar. Det vill säga, istället för att formulera generella lagar med universellt anspråk så beskriver nu vetenskapsmän mekanismer som gäller i specifika kontexter. Kincaid och Ross nämner molekylärbiologins beskrivningar av mekanismer som styr cellens funktioner som bra exempel på detta då dessa mekanismer inte kan aggregeras till generella och eleganta lagar.

På samma sätt skulle ekonomer kunna argumentera att ett ökat pris leder till sänkt konsumtion i vanliga fall men att detta inte gäller under de speciella omständigheter som möjliggör *Giffen-varor*. Med andra ord så behöver ekonomer lika lite som molekylärbiologer oroa sig för att få sin teori förkastad av enstaka undantagsfall.

Kincaid och Ross (s. 10) sammanfattar denna attityd på följande sätt:

Asking whether neoclassical economics meets Popperian falsificationist standards or whether its statements have the right logical form to be laws is unlikely to be of much relevance because these questions presuppose the simplistic picture of science that we reject.

Författarna menar därför att Alexander Rosenberg (1992) misslyckas med att visa att ekonomisk teori inte utgör bra vetenskap (då den inte lyckats producera undantagslösa lagar) då han utgår

från en förlegad syn på vetenskap. På samma sätt menar författarna att Daniel Hausmans (1992) sökande efter inexakta lagar har utgått ifrån ett förlegat vetenskapligt ideal.

Kincaid och Ross menar också att många som kritiserat ekonomisk teori utgått ifrån att ekonomer enbart sysslar med abstrakta modeller såsom generella jämviktsmodeller och modellerandet av rationella förväntningar. De menar dock att ekonomisk teori har undergått stora förändringar sedan 80-talet och att en stor del av till exempel Rosenbergs och Hausmans kritik därför är missriktad. De viktigaste förändringarna är, enligt Kincaid och Ross 1) ökad datorkraft som tillåter ekonomer att använda stora datamängder när de testar sina teorier, 2) spelteorins framväxt som tillåter ekonomer att till exempel modellera informationsasymmetrier, 3) ökad integration av ekonomi med andra vetenskaper, och 4) ökad beredvillighet att utföra kontrollerade experiment. De menar att dessa förändringar underminerar stora delar av kritiken som riktats mot ekonomisk vetenskap. Till exempel har ekonomer länge kritiserats för att de varit oförmögna eller ovilliga att testa sina teorier. Denna kritik har dock missat att beteendekonomen konstruerar experiment för att testa och revidera sina hypoteser.

Antologin består av fyra delar: »Received views in philosophy of economics», »Microeconomics», »Modelling, macroeconomics, and development», samt »Welfare».

I den första delen beskriver bland annat Hausman och Rosenberg sin dåvarande och nuvarande syn på vad som kan kallas ekonomins vetenskapsfilosofi. Dessa kapitel får en märklig karaktär då Kincaid och Ross dels utsatt dem för hård kritik i inledningen och dels bett dem skriva självbiografiskt. Så när Hausman (kap. 2) och Rosenberg (kap. 3) väl får komma till tals bemöter de inte argumenten som framförts i inledningskapitlet, snarare förklarar de varför de tänkte som de tänkte. I Hausmans fall blir det ursäktande då han beskriver sin resa från förespråkare av inexakta lagar i ekonomin till sin nuvarande position där han försvarar kausalitet, och inte lagar, som det centrala i ekonomisk teori.

Rosenberg gör inte avbön när det kommer till att lagar är det centrala för vetenskapliga förklaringar. Istället driver han tesen att

ekonomiska generaliseringar är specialfall av biologiska lagar. Enligt Rosenberg finns det inom biologin bara en uppsättning lagar, nämligen de som utgör principen om det naturliga urvalet. Enligt denna princip kommer det alltid att 1) finnas variation bland en arts ärftliga egenskaper, och 2) de egenskaper som är bäst lämpade givet miljön kommer att föras vidare till nästa generation. Rosenberg menar att variationsprincipen förklarar varför alla ekonomiska generaliseringar tycks ha undantag. Då människan är en biologisk art bland många andra, kommer det enligt variationsprincipen alltid finnas individer vars beteende avviker från normen. Därför kommer det, enligt Rosenberg, vara omöjligt att finna undantagslösa lagar som beskriver vårt ekonomiska beteende. Det bästa vi kan göra är att formulera tillfälliga generaliseringar som i sin tur kan förklaras i termer av principen om det naturliga urvalet.

Rosenberg är den enda som uttryckligen avviker från den allmänna skepsisen mot användandet av lagar i vetenskapen och den allmänna mekanismvurm som karakteriserar resten av antologin. Det är därför synd att han inte tar, eller kanske får, möjligheten att försvara denna ståndpunkt. Som antologin är upplagd framstår han som en katt bland hermelinor och hans slutsats, som bygger på att förklaringar kräver lagar, som smått bisarr.

Den andra delen består av uppsatser som behandlar frågor inom mikroekonomins område. Denna del inleds av en uppsats av Cristina Bicchieri som introducerar spelteorins grunder och beskriver sociala normers roll i förklaringar av spelares beteende.

Spelteori är en teori om hur agenter involverade i strategiska interaktioner agerar. Det är dessa strategiska interaktioner som kallas spel. Formellt definieras ett spel av tre faktorer: en uppsättning spelare, den uppsättning strategier varje spelare kan välja mellan och nyttofunktioner som specificerar utfallet för varje spelare för varje möjlig kombination av strategier. Enligt denna definition är sällskapsspel såsom *Monopol* och *schack* exempel på spel. Men även prisättning, krig och andra sociala interaktioner kan beskrivas som spel.

Ett spel som ofta diskuteras av ekonomer och samhällsvetare är det så kallade viljornas krig (*clash of wills*). I detta spel ska två vänner, låt oss kalla dem *Niklas* och *Maria* (spelarna), välja mellan att

gå på fotboll eller hockey (vilket är deras två strategier). Niklas föredrar fotboll framför hockey, och Maria föredrar hockey framför fotboll, men båda föredrar att gå tillsammans framför att gå själv. Vi kan med hjälp av denna information beskriva deras nyttofunktioner med hjälp av följande spelmatris, där den första siffran beskriver Niklas nyttonivå, medan den andra beskriver Marias nyttonivå.

Viljornas krig		Maria	
		Fotboll	Hockey
Niklas	Fotboll	2, 1	0, 0
	Hockey	0, 0	1, 2

För att förutsäga hur spelare kommer att agera talar spelteoretiker om *Nash-jämvikter*. Ett strategipar sägs vara en Nash-jämvikt om ingen av spelarna ensam föredrar att ändra sin strategi när strategiparet spelas. I viljornas krig så är till exempel <Fotboll, Fotboll> en Nash-jämvikt.

Det har ibland sagts att en Nash-jämvikt kommer att spelas av rationella nyttomaximerande spelare under förutsättning att både deras rationalitet och spelets struktur är allmän kännedom (*common knowledge*). Allmän kännedom definieras som följer: ett påstående p är allmänt känt av en uppsättning spelare om alla spelare vet att p och vet att alla spelare vet att p och att alla spelare vet att alla spelare vet att p , etc.

Men även om både Maria och Niklas är rationella och har allmän kännedom om varandras rationalitet och spelets struktur så går det inte att avgöra om de kommer att gå på fotboll eller hockey. Anledningen är att även <Hockey, Hockey> är en Nash-jämvikt. Många spelteoretiker har försökt avgöra vilken jämvikt som kommer spelas i spel med multipla jämvikter.

Bicchieri menar att vi kan studera detta med hjälp av laboratorieexperiment. Ett klassiskt exempel (som återkommer ett flertal gånger i antologins andra del) är det så kallade ultimatumspelet. Ultimatumspelet spelas av två spelare, en *fördelare* och en *mottagare*. Fördelaren blir ombedd att föreslå en fördelning av, till exempel,

100 SEK mellan sig själv och mottagaren. Mottagaren får sedan välja om hon accepterar fördelningen. Accepterar hon fördelningen får de båda det fördelaren föreslagit. Om hon vägrar får varken fördelaren eller mottagaren någonting.

Om människor endast brydde sig om pengar så skulle fördelaren föreslå 99 SEK till sig själv och 1 SEK till mottagaren, och mottagaren skulle acceptera (då $1 > 0$ SEK). Verkligheten ser dock annorlunda ut. Fördelare ger oftast bort mellan 30% och 50% av det totala beloppet (medelvärde ligger mellan 30% och 40%, och medianen mellan 40% och 50%) och mottagare tenderar att vägra fördelningar där de får mindre än 20%.

Ett populärt sätt att förklara detta är att postulera att människor har sociala preferenser (Fehr och Schmidt 1999) som gör att de föredrar mer jämlika fördelningar framför mer ojämlika. Bicchieri menar dock att sociala preferenser inte förklarar allt vi vill förklara om verkliga människors beteende. För det första kan inte sociala preferenser göra reda för människors attityd gentemot processen som leder fram till fördelningen. Till exempel verkar det som att mottagare har en högre tolerans gentemot ojämlika fördelningar om dessa ligger utanför fördelarnas kontroll. För det andra menar Bicchieri att Fehr och Schmidts teori om sociala preferenser inte kan göra reda för att människor har olika hög tolerans för ojämlikheter i olika kontexter. Detta illustreras med att mottagare kan fås att acceptera större ojämlikheter om spelet beskrivs som ett utbyte (*exchange*) snarare än som en fördelning (*division*).

Bicchieris egen teori bygger på att det existerar olika sociala normer som aktiveras i olika kontexter. En social norm är, enligt Bicchieri, en regel som föreskriver ett beteende i en viss situation och som en individ har en preferens att följa givet att hon tror att tillräckligt många andra följer regeln, och att dessa har en preferens för att hon följer den (och är villiga att sanktionera hennes beteende).

Fördelen med hennes förslag framför exempelvis Fehr och Schmidts är att det tillåter oss att förklara varför människor betar sig på olika sätt i till synes likartade situationer. Då olika kontexter aktiverar olika sociala normer kan man till exempel förvänta sig att samma person kommer att agera olika i ett ultimatumspel när det

uppstår i en marknadskontext och när det uppstår i en vänskapsrelation. Då det verkar rimligt att anta att marknadsnormen föreskriver en större grad av ojämlikhet än vänskapsnormen så kommer fördelare troligen att fördela mer jämnt om ultimatumspelet uppstår mellan vänner än om det uppstår mellan köpare och säljare.

Bicchieri menar att det filosofiskt intressanta med sociala normer är att de både gör spelteorins antaganden mer realistiska och att de hjälper oss avgöra vilka strategier spelare kommer att spela i spel med flera jämvikter. Ta till exempel viljornas krig-spelet beskrivet ovan. Anta att vi känner till att 1) det existerar en norm som föreskriver att i viljornas krig-spel med två spelare av olika kön så bör spelarna välja kvinnans favoritalternativ, och 2) Niklas och Maria både känner till och accepterar den normen. Givet denna information kan vi sluta oss till att de kommer att välja Marias favoritalternativ och gå på hockey.

Även om Bicchieri inte nämner det tycks hennes modell ge en intuitiv förklaring till varför monetära incitament inte alltid har förväntad effekt. I vanliga fall tänker vi oss att ju större den monetära belöningen blir för att utföra en handling, ju mer benägna är människor att utföra handlingen (och tvärtom: ju högre priset för att utföra en handling, ju mindre benägna är människor att utföra handlingen). Carl Mellström och Magnus Johannesson (2008) har dock visat att när blodgivare fick 50 SEK för att lämna blod minskade antalet blodgivare jämfört med när de inte fick någon ersättning. Mellström och Johannesson förklarar fenomenet med att människor har en preferens för att signalera altruism och att lämnandet av blod tillåter dem att signalera altruism endast om det saknas ett monetärt incitament. Införandet av ett sådant incitament gör det alltså svårare att skicka ut den altruistiska signalen och minskar därför deras benägenhet att lämna blod.

En alternativ förklaring till det observerade beteendet i ljustet av Bicchieris modell skulle vara att i situationer där det förekommer monetära ersättningar (eller straff) aktiveras andra sociala normer än i situationer där dessa saknas.

Skissartat skulle man kunna säga att utan monetära ersättningar aktiveras en generositetsnorm som föreskriver att man bör hjälpa

sina medmänniskor genom att till exempel lämna blod. När monetära ersättningar införs förändras kontexten och en marknadsnorm aktiveras och ersätter generositetsnormen. Detta innebär inte nödvändigtvis att de som tidigare lämnade blod på grund av generositetsnormen nu kommer upphöra att lämna blod. Om vi antar att marknadsnormen föreskriver att man bör kräva marknadsmässig ersättning för sina varor eller utförda tjänster så kommer människor att fortsätta lämna blod om ersättningen är hög nog. Men då många värderar sitt blod (eller tid) till mer än 50 SEK kommer de nu att avstå, precis som resultaten visar.

Om denna analys stämmer tycks vi ha skäl att vara försiktiga när vi försöker förändra människor beteenden med hjälp av mekanismer som riskerar att sätta gynnsamma sociala normer ur spel. Till exempel bör vi nog vara tveksamma inför en så kallad civilkuralag där det skulle bli straffbart att inte hjälpa människor i nöd. Införandet av en sådan lag skulle mycket väl kunna innebära att den sociala norm som föreskriver att man bör hjälpa människor i nöd även om det innebär risker ersätts av en nyttokalkylsnorm och på så vis minskar antalet ingripanden.

Även om Bicchieris modell för sociala normer har sina styrkor så lider den av vissa problem. I antologins sjunde kapitel, »Experimental investigations of social preferences», påpekar Jim Woodward att det inte är helt enkelt att förstå hur man i praktiken ska beräkna konstanterna i en normbaserad nyttofunktion. Han påpekar även att Bicchieris modell inte kan göra reda för skillnaden mellan situationer där till exempel 1) samhällets normer förändrats och där 2) människor systematiskt undviker att hamna i situationer där kostsamma normer aktiveras.

Även om Woodward är kritisk så presenterar han visst empiriskt stöd för Bicchieris modell. Till exempel påpekar han att modellens förutsägelse att man kommer observera större varians vad gäller beteende i kontexter där det finns motstridiga eller inga tydliga sociala normer finner stöd i empirin. Han finner även stöd för att ju tydligare kontexten är beskriven i laboratorieexperiment, ju mindre blir variansen i beteende. Enligt Bicchieris modell kan man förvänta sig detta då en tydligare beskrivning av kontexten ökar sanno-

likheten att en specifik social norm aktiveras, och att detta i sin tur leder till att experimentdeltagarna agerar mer likartat. Den tredje och sista implikationen av modellen som Woodward nämner är att fördelningen av observerade beteenden inte bör vara kontinuerlig, utan snarare centrerad kring några specifika beteenden. Om vårt beteende styrs av sociala normer, och det finns ett begränsat antal sådana normer, så borde vårt beteende rätta sig efter någon av dessa normer. Alltså kan vi förvänta oss att fördelningen av observerade beteenden i ett experiment kommer att vara centrerad runt de beteenden som föreskrivs av de aktiverade normerna. Även detta finner han stöd för i empirin.

Del 2 avslutas med en uppsats av Jack Vromen om evolutionära förklaringar i ekonomi. Vromen visar, bland annat, att många missuppfattningar om ekonomiska förklaringar kan undvikas om man gör skillnad på det Ernst Mayr kallar proximala och ultimata orsaker (*proximate* och *ultimate cause*). I evolutionsbiologi säger man att den proximala orsaken till att flyttfåglar migrerar är att de har en viss typ av fysiologi. Den ultimata orsaken till att de migrerar finner man, å andra sidan, i den evolutionära historien. Det vill säga, den ultimata förklaringen utgörs av en evolutionär förklaring till varför just den här fysiologin har bidragit till artens överlevnad.

Med hjälp av den här distinktionen kan man göra reda för Gordon Tullocks till synes absurda påstående att svartmesens konsumtion av malar kan förklaras med att svartmesar är nyttomaximerare. Vid första anblicken kan det tyckas absurt att föreslå att svartmesar är nyttomaximerare då detta tycks implicera att de kan genomföra komplexa nyttokalkyler. Men enligt Vromen upphör detta att vara absurt om vi läser Tullocks påstående som ett påstående om den *ultimata*, snarare än den proximala, orsaken till svartmesarnas beteende. Enligt denna tolkning beter sig svartmesar *som om* de vore nyttomaximerare då detta beteende har bidragit till deras överlevnad. Men av detta följer inte att beteendet orsakas av de mentala operationer som utgör en nyttokalkyl. Liknande svar skulle kunna ges till de kritiker som menar att det är orealistiskt att anta att människor genomför de komplexa nyttokalkyler som ekonomer ibland tycks tillskriva dem.

Antologins tredje del är tillägnad ekonometri, makroekonomi, och utvecklingsekonomi. De två kapitel som explicit behandlar ekonometriska modeller och informationsutvinning (*data mining*) (kap. 13 och 16) förutsätter att läsaren är bekant med en del av ekonometrins tekniska termer. Har man tillgång till denna begreppsapparat så utgör Stan du Plessis »The miracle of the Septuagint and the promise of data mining in economics» (kap. 16) en intressant diskussion om ekonometrin som instrument att få kunskap om den underliggande verkligheten.

Av antologins alla bidrag är det endast Kevin D. Hoovers och Harold Kincaids uppsatser som explicit rör frågor om makroekonomi. Hoover (kap. 14) försvarar makroekonomins oberoende från mikroekonomin med hjälp av superveniens och searliansk kollektiv intentionalitet.

Kincaid å sin sida kritiserar Robert Solows neoklassiska modell av ekonomisk tillväxt. Han går igenom de implicita antagandena som ligger till grund för modellen och visar att dessa förutsätter en relativt simpel bild av kausalitet. Vidare menar han att modellen gör anspråk på att vara giltig för alla ekonomier i alla stadier. Detta innebär enligt Kincaid att modellen till stor del ignorerar plats-specifika faktorer som ofta har stor effekt på ekonomisk tillväxt. Kincaid föreslår istället att ekonomer bör använda sig av institutionella modeller eller analytiska narrativ för att studera tillväxt. Han föreslår även att man bör studera tillväxt på enskilda marknader för att på så sätt försöka fånga upp de relevanta kausalsamband som en modell med universellt anspråk, såsom Solow-modellen, missar.

Även om Kincaid pekar på allvarliga problem med Solow-modellen, kan man fråga sig om det verkligen är önskvärt att ge upp ambitionen att hitta generella förklaringar. Är bättre beskrivningar av enskilda marknader värd förlusten i generalitet? Då detta är en fråga om kostnader och vinster måste svaret bero på vad vi är intresserade av. Om det är att ge bra policyrekommendationer eller förutsägelser om en enskild marknad så bör vi nog hörsamma Kincaids råd. Är vi, å andra sidan, intresserade av förklaringar är det inte säkert att en mer exakt beskrivning av enskilda fall är det vi är ute efter. En vinst i generalitet kan trots allt vara värt förlusten

i prediktionsförmåga. På samma sätt som en teori som ignorerar friktion kan vara intressantare om vi vill förklara hur lägesenergi omvandlas till kinetisk energi så kan en mer generell ekonomisk teori som ignorerar specifika institutionella förutsättningar vara intressant om vi är intresserade av generella tillväxtsamband.

Antologins fjärde del består av tre bidrag om välfärd och välmåga och ett bidrag om fakta och värderingar i ekonomisk teori.

Binmores bidrag (kap. 20) består dels av en genomgång av teorin om avslöjade preferenser (*revealed preferences*) och dels ett försvar av möjligheten att utföra interpersonella nyttojämförelser inom denna teoris ramverk. Framställningen av teorin om avslöjade preferenser är ovanligt lättillgänglig i och med att Binmore undviker onödiga (matematiska och filosofiska) formella utvecklingar. Tillgängligheten går dock inte ut över djupet och Binmore reder ut ett antal missförstånd som ofta omgärdar teorin om avslöjade preferenser.

I antologins sista kapitel har Partha Dasgupta ambitionen att visa att ekonomer gjort rätt i att placera moralfilosofin i baksätet. Dasgupta vänder sig främst mot Amartya Sens och Martha Nussbaums påstående att ekonomer och ekonomisk teori skulle må bra av att ta hänsyn till moralfilosofisk forskning. Han tar till exempel upp Nussbaums (2003) rekommendation att ekonomer bör studera klassisk litteratur för att på så sätt få förståelse för det hon kallar *tragiska val*. Ett klassiskt exempel på ett val som beskrivs som tragiskt är Agamemnons val mellan att offra sin dotter för att rädda sina soldater och låta sina soldater gå i döden för att på så sätt rädda sin dotter. Nussbaum (2000) har använt sig av Agamemnons dilemma för att illustrera många av de val som människor i fattiga samhällen står inför. Nussbaum och Sen menar, enligt Dasgupta, att när det gäller tragiska val går det inte att rangordna alternativen på det sätt ekonomer gör. Dasgupta menar att Sens och Nussbaums påstående att det inte går att rangordna alternativen är både falskt och en förolämpning mot alla de samhällsvetare som studerat denna typ av val i fattiga länder.

Dasguptas invändning mot att människor i fattiga länder står inför ojämförbara alternativ är att ekonomer har lyckats ge någorlunda bra förklaringar av att till exempel indiska föräldrar väljer att

lägga mindre resurser på sina döttrar än på sina söner. Dasgupta menar att om detta faktiskt var, som Nussbaum påstår, ett tragiskt val där familjerna inte kunde rangordna alternativen så skulle ekonomer inte ha uppträckt några mönster och korrelationer.

Problemet med Dasguptas resonemang är att rangordningarna i den här kontexten kan vara av två olika typer. Å ena sidan kan rangordningarna representera familjernas preferensordningar, å andra sidan kan de representera moraliskt värde. Om ett val är genuint tragiskt på det sätt Nussbaum verkar tänka sig så är den senare sortens rangordning omöjlig. Det vill säga, det går inte att jämföra två alternativs värde i termer av moraliskt värde. De som argumenterar att Agamemnon står inför ett sådant val brukar tänka sig att han gör fel oavsett hur han handlar. På samma sätt så kan kanske en familjs val mellan att lägga mer resurser på sönerna (och på så vis minska döttrarnas överlevnadschanser) och att lägga lika mycket resurser på sönerna och döttrarna (och på så vis minska familjens överlevnadschanser genom att minska den förväntade hushållsinkomsten) vara ojämförbara i termer av moraliskt värde.

Men att påstå att alternativen är moraliskt ojämförbara innebär inte att vi inte kan förklara eller förutsäga människors handlingar i sådana situationer. Det är lätt att förklara Agamemnons handlande i termer av hans trosföreställningar (om resultatet av att offra sin dotter) och en stark önskan att minimera sina soldaters förluster. I en sådan handlingsförklaring behöver det inte ingå någon referens till moraliskt värde. På samma sätt kan man tänka sig att externa faktorer (sociala normer och andra institutionella förutsättningar) kan förklara varför indiska familjer lägger mer resurser på sina söner än på sina döttrar. Med andra ord, att en person står inför ett val som är genuint tragiskt innebär inte att det är omöjligt att förklara eller förutsäga hur den personen kommer att handla.

Ett bättre och enklare argument mot att ekonomer bör ta ojämförbarhet i beaktande i sina teorier är kanske följande. Att säga att människor i fattiga länder tvingas till tragiska val där alternativen är ojämförbara hjälper inte en policyintresserad ekonom att fördela begränsade resurser. En (godhjärtad) policyintresserad ekonom bör, trots allt, vara intresserad av att de begränsade resurserna för-

delas så att utfallet maximerar det moraliska värdet. En teori som inte är kapabel att ge en rangordning av alla relevanta utfall i termer av moraliskt värde kan således inte ge ekonomen den handlingsvägledning hon behöver. Alltså saknar en sådan teori relevans för policymakare.

Även om Dasgupta säger en hel del märkligheter (ett annat exempel är påståendet att *alla* moralteorier utvärderar sociala tillstånd) så ger bidraget en viss insikt i hur (vissa) ekonomer ser på förhållandet mellan ekonomi och etik. Kapitlet aktualiserar dock frågan om varför inga bidrag från moralfilosofer inkluderats i antologin. Det finns trots allt gott om moralfilosofer som är väl insatta i frågor om ekonomi och som skulle kunna gett en mer djupgående analys av förhållandet mellan ekonomi och etik än den Dasgupta ger.

Detta till trots så har Kincaid och Ross lyckats med det de föresatt sig: att uppdatera ekonomins filosofi både vad gäller framsteg inom vetenskapsteorin och ekonomisk teori. Många av uppsatserna ger en bra översikt av nya forskningsområden och några av dessa kan med behållning läsas av studenter. Det som drar ner helhetsintrycket är för det första de självbiografiska inslagen i den första delen. Det hade varit intressantare att läsa bidrag där Rosenberg och Hausman explicit besvarar den kritik de utsätts för i inledningen än att läsa självbiografier där de förklarar hur de kom att tänka som de gjorde. För det andra uppstår det aldrig någon spänning mellan bidragen. Då det är väldigt få av bidragen som går i polemik med något av de andra bidragen i antologin kan man lätt få intrycket att det råder fullständig konsensus bland ekonomins filosofer. För det tredje saknar antologin helt och hållet bidrag om ekonomi och tillämpad etik. Även om redaktörerna motiverar detta med att det redan finns många volymer om ekonomi och tillämpad etik så hade det varit intressant att få läsa om detta fälts utveckling sida vid sida med utvecklingen av den vetenskapsteoretiska delen av fältet.

→

Niklas Olsson-Yaouzis

Noter

1 Till skillnad från vanliga varor, så leder en ökning av priset på en Giffen-vara till en ökad konsumtion av denna vara. Det har, till exempel, påståtts att under den stora svälten på Irland 1846–1852 så ledde det ökade priset på potatis till en ökad efterfråga på potatis.

Referenser

- FEHR, ERNST OCH SCHMIDT, KLAUS M. (1999) »A Theory of Fairness, Competition, and Cooperation», *The Quarterly Journal of Economics*, 114: 3, 817–868.
- HAUSMAN, DANIEL M. (1992) *The Inexact and Separate Science of Economics*; Cambridge, England: Cambridge University Press.
- MELLSTRÖM, CARL OCH JOHANNESSON, MAGNUS (2008) »Crowding Out in Blood Donation: Was Titmus Right?» *Journal of the European Economic Association*, 6: 4, 845–863.
- NUSSBAUM, MARTHA (2000) *Women and Human Development*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- NUSSBAUM, MARTHA (2003) »Tragedy and Human Capabilities: A Response to Vivian Walsh», *Review of Political Economy*, 15: 3, 413–418.
- ROSENBERG, ALEXANDER (1992) *Economics: Mathematical Politics or Science of Diminishing Returns?*, Chicago: University of Chicago Press.

INSTRUKTIONER TILL SKRIBENTER

REDAKTIONEN VÄLKOMNAR BIDRAG från olika akademiska discipliner och forskningsområden med relevans för den politiska filosofin. Manuskript skickas till redaktören Jens Johansson per elektronisk eller vanlig post under någon av följande adresser:

jens.johansson@filosofi.uu.se

alternativt

Jens Johansson
Filosofiska institutionen
Uppsala universitet
Box 627
751 26 Uppsala

Insända bidrag bör normalt inte överskrida 4 000 ord (inklusive fotnoter och referenser). Antagna manuskript måste ges i elektronisk form. För obeställt material ansvaras ej. Redaktionen förbehåller sig rätten att korta och redigera inläggen i diskussionsdelen. Notapparat och källförteckning upprättas enligt det s.k. harvardsystemet (se tidigare nummer fr.o.m. 0304 eller konsultera Svenska språknämndens skrivregler vid osäkerhet därom). Till citat längre än enstaka ord på andra språk än norska, danska och engelska fogas en översättning eller ett referat. Redaktionen välkomnar också recensioner av aktuell svensk och utländsk (i första hand skandinavisk och engelskspråkig) litteratur inom tidskriftens intresseområde. Ta kontakt med redaktionen om du har förslag.